

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΥ ΚΟΣΜΟΥ

Από τους προϊστορικούς
πολιτισμούς της Ανατολής
έως την εποχή του Ιουστινιανού

Τόμος 1ος

**ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ ΓΙΑ
ΜΑΘΗΤΕΣ ΜΕ ΜΕΙΩΜΕΝΗ ΟΡΑΣΗ**

*Ομάδα Εργασίας Υπουργείου
Παιδείας, δια Βίου Μάθησης και
Θρησκευμάτων*

ΕΙΚΟΝΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ:

Άγαλμα του Ραμσή Β΄ και ανδριάντας του Αυγούστου (αριστερά). Αναθηματικό ανάγλυφο αυτοστεφανούμενου εφήβου από το ιερό της Αθηνάς στο Σούνιο (κέντρο).

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ,
ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ ΚΑΙ
ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ
ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

ΑΝΤΩΝΗ ΜΑΣΤΡΑΠΑ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΥ ΚΟΣΜΟΥ

Από τους προϊστορικούς
πολιτισμούς της Ανατολής
έως την εποχή του Ιουστινιανού

Α΄ ΤΑΞΗ ΓΕΝΙΚΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ

(ΓΕΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ)

Τόμος 1ος

Συγγραφέας
ΑΝΤΩΝΗΣ ΜΑΣΤΡΑΠΑΣ,
δ.φ., εκπαιδευτικός Δ. Ε.

Επιτροπή αξιολόγησης
ΜΙΚΡΟΓΙΑΝΝΑΚΗΣ ΕΜΜΑΝ.,
καθηγητής του Παν/μίου Αθηνών
ΜΑΝΔΑΛΑΚΗ ΑΙΚΑΤ.,
δ.φ., εκπαιδευτικός Δ.Ε.
ΠΕΡΑΚΗΣ ΕΜΜΑΝ., μ.δ.,
εκπαιδευτικός Δ.Ε.

Υπεύθυνος για το Παιδαγωγικό
Ινστιτούτο:
ΙΩΣΗΦ ΠΕΡΑΚΗΣ,
δ.φ., Πάρεδρος του Π.Ι.

Φιλολογική επιμέλεια
ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΣΑΚΚΑ, μ. ιστορίας,
εκπαιδευτικός Δ.Ε.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Το βιβλίο αυτό είναι αποτέλεσμα της προσπάθειας να δημιουργηθεί ένα εύχρηστο και παιδαγωγικά κατάλληλο βοήθημα που θα καλύπτει τις σύγχρονες ανάγκες διδασκαλίας του μαθήματος της Ιστορίας στην Α΄ τάξη του Ενιαίου Λυκείου.

Κύρια επιδίωξή μας είναι μέσα από τις σελίδες του οι μαθητές να γνωρίσουν την ελληνική ιστορία της αρχαιότητας παράλληλα με την ιστορία των άλλων λαών. Να κατανοήσουν δηλαδή το βαθμό σύνδεσης του Ελληνισμού με τους λαούς της Ανατολής και της Μεσογείου και κατ' επέκταση τις εξελίξεις που έλαβαν χώρα σε παγκόσμιο επίπεδο από τους προϊστορικούς χρόνους

μέχρι και την εποχή του Ιουστινιανού.

Ως προς τη διάρθρωση του περιεχομένου ο συγγραφέας δεν είχε το περιθώριο πολλών επιλογών ακολούθησε το πρόγραμμα σπουδών που είχε συντάξει η αρμόδια ομάδα του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου.

Ωστόσο, η επιλογή του υλικού και η παρουσίασή του είναι έργο για το οποίο εξ ολοκλήρου ευθύνεται ο ίδιος. Οι γνώσεις και ο τρόπος παρουσιάσής τους, δηλαδή η ανάδειξη ή η αποσιώπηση γεγονότων, η προβολή και ο συσχετισμός ιστορικών φαινομένων, ακόμα η επιλογή των εικόνων, των χαρτών και των παραθεμάτων που υποστηρίζουν το γνωστικό αντικείμενο του βιβλίου, αφορούν το συγγραφέα.

Ο τίτλος Ιστορία του αρχαίου κόσμου. Από τους προϊστορικούς πολιτισμούς της Ανατολής έως την εποχή του Ιουστινιανού προσδιορίζει χρονικά το περιεχόμενο του βιβλίου, το οποίο διαρθρώνεται σε οκτώ κεφάλαια:

I. Επισκόπηση της ιστορίας των λαών της Εγγύς Ανατολής (Μεσοποταμίας, Αιγύπτου, Φοινίκων, Εβραίων, Χετταίων, Μήδων και Περσών) και εξέταση της οικονομικής, κοινωνικής, πολιτικής και πολιτισμικής τους οργάνωσης.

II. Συνοπτική ιστορία των αρχαίων Ελλήνων από τους προϊστορικούς χρόνους μέχρι και το θάνατο του Μ. Αλεξάνδρου (323 π.Χ.).

III. Τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα (οικονομικά, κοινωνικά, πολιτικά) του ελληνοιστικού κόσμου.

IV. Την οργάνωση του Ελληνισμού της Δύσης και των άλλων λαών της Δυτικής Μεσογείου, ιδιαίτερα της Ρώμης από την ίδρυσή της μέχρι τα τέλη του 2ου αι. π.Χ.

V. Την επέκταση της Ρώμης σ' ολόκληρη τη Μεσόγειο.

VI. Τα κύρια γνωρίσματα της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας από τη δημιουργία της μέχρι την εποχή της παρακμής της (1ος αι. π.Χ. - 3ος αι. μ.Χ.).

VII. Την εξέλιξη της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας από τα τέλη του 3ου αι. μ.Χ. μέχρι την εποχή του Ιουστινιανού.

VIII. Επισκόπηση της ιστορίας της Ινδίας και της Κίνας κατά την αρχαιότητα, με έμφαση στις σχέσεις που δημιούργησαν με τον ελληνορωμαϊκό κόσμο.

Οι εικόνες, οι πίνακες, οι χάρτες και τα παραθέματα, τα οποία αποτελούν αναπόσπαστο μέρος της ύλης του βιβλίου, συμβάλλουν στην πληρέστερη κατανόηση του γνωστικού αντικειμένου. Δείκτες αριθμημένοι κατά ενότητα μέσα στο κείμενο παραπέμπουν στα παραθέματα, που σκοπό έχουν να εμπλουτίσουν το περιεχόμενο και να φωτίσουν πολλαπλά πτυχές της διδακτικής ενότητας. Τα κείμενα των παραθεμάτων έχουν σε μερικές περιπτώσεις προσαρμοστεί στους ορθογραφικούς κανόνες της νέας ελληνικής γλώσσας. Στο κάτω μέρος κάθε παραθέματος υπάρχει βιβλιογραφική παραπομπή. Στην περίπτωση που το κείμενο του παραθέματος μεταφράζεται από το συγγραφέα του βιβλίου, δεν αναφέρεται το όνομα του μεταφραστή.

Με τις ερωτήσεις και τις δραστηριότητες που υπάρχουν στο τέλος κάθε ενότητας, παρέχονται αρκετές ευκαιρίες στους μαθητές να προσεγγίσουν κριτικά το περιεχόμενο της ενότητας, να επεξεργαστούν περαιτέρω ορισμένα σημεία και, γενικότερα, να αναπτύξουν τις δεξιότητές τους και να εμβαθύνουν στη μελέτη της ιστορίας.

Για όσους όρους ή λέξεις κρίθηκε σκόπιμο να ερμηνευτούν για διευκόλυνση των μαθητών, δημιουργήθηκε ένας ερμηνευτικός πίνακας όρων στο τέλος κάθε κεφαλαίου. Στον πίνακα αυτό έχουν καταχωριστεί όροι ή λέξεις του βιβλίου που φέρουν αστερίσκο(*).

Επιπλέον, στο τέλος του βιβλίου υπάρχει συγκεντρωτικό ευρετήριο με την καταγραφή των όρων και

των σελίδων στις οποίες αυτοί απαντούν.

Τέλος, παρατίθεται χρονολογικός πίνακας των κυριότερων ιστορούμενων γεγονότων, καθώς και ενδεικτική βιβλιογραφία προς χρήση των μαθητών.

Ι. ΟΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΙ ΤΗΣ ΕΓΓΥΣ ΑΝΑΤΟΛΗΣ

1. Οι λαοί της Μεσοποταμίας

Στις ακτές της ανατολικής λεκάνης της Μεσογείου και στον ευρύτερο χώρο της Εγγύς Ανατολής εμφανίστηκαν και εξελίχθηκαν οι πρώτοι μεγάλοι πολιτισμοί. Η περιοχή των ποταμών Τίγρη και Ευφράτη αποτέλεσε την κοιτίδα λαών - Σουμερίων, Ακκαδίων, Βαβυλωνίων, Ασσυρίων κ.ά. - που οργανώθηκαν στην αρχή σε πόλεις και στη συνέχεια σε μεγάλα γεωργικά κράτη. Η τυφλή υποταγή στον ηγεμόνα και ο φόβος που χαρακτήριζε τη σχέση τους με τους

Φτερωτός ταύρος με ανθρώπινο κεφάλι, ασσυριακής τέχνης. Χαρακτηριστικός φρουρός της πύλης των ανακτόρων της Μεσοποταμίας. (Παρίσι, Μουσείο Λούβρου)

θεούς καθόρισε την ιστορική πορεία αυτών των λαών. Τα μεγάλα τους επιτεύγματα, που ήταν αποτέλεσμα σκληρής εργασίας, σκοπό είχαν να προβάλλουν το μεγαλείο των βασιλέων και των ποικίλων θεοτήτων. Η ανακάλυψη της γραφής και η ανάπτυξη των επιστημών βασίστηκαν σε πρακτικές γνώσεις που κατακτήθηκαν μέσα από την καθημερινή τους εργασία. Χωρίς αμφιβολία οι λαοί αυτοί συνέβαλαν με την πολιτιστική τους εξέλιξη στην πρόοδο της ανθρωπότητας.

1.1 Η χώρα

Μεσοποταμία ονομάστηκε για πρώτη φορά από τους αρχαίους Έλληνες η χώρα την οποία διαρρέουν δύο μεγάλοι ποταμοί ο Τίγρης - ανατολικά - και ο Ευφρά-

της - δυτικά. Με το όνομα αυτό οριοθετείται μια μεγάλη περιοχή που περιλαμβάνει τις κοιλάδες των δύο ποταμών και των παραποτάμων τους. Το μεγαλύτερο και σπουδαιότερο σε ό,τι αφορά την ιστορία τμήμα της χώρας αυτής βρίσκεται στο σημερινό κράτος του Ιράκ. Ο Τίγρης και ο Ευφράτης στην πορεία τους διακλαδίζονται σε παραποτάμους, ενώνονται όμως πριν από την έξοδό τους στον Περσικό κόλπο και σχηματίζουν μια ελώδη περιοχή μεγάλης έκτασης. Η βόρεια περιοχή της Μεσοποταμίας είναι ορεινή. Στη μέση και νότια Μεσοποταμία, το έδαφος, από το οποίο λείπει παντελώς η πέτρα, είναι αργιλώδες και άγονο. Η αυτοφυής βλάστηση περιοριζόταν, όπως και σήμερα, σε φοινικόδενδρα και καλαμοειδή που φύονται στις ελώδεις

περιοχές. Ωστόσο, η άρδευση της γης από τα νερά των ποταμών μετέβαλε τις άγονες εκτάσεις σε εύφορες για την παραγωγή σιτηρών¹. Το βόρειο τμήμα της Μεσοποταμίας οι Έλληνες το ονόμαζαν Ασσυρία, το κεντρικό και νότιο Βαβυλωνία. Χρησιμοποιούσαν επίσης το όνομα Χαλδαία για να διακρίνουν το νότιο μέρος της χώρας.

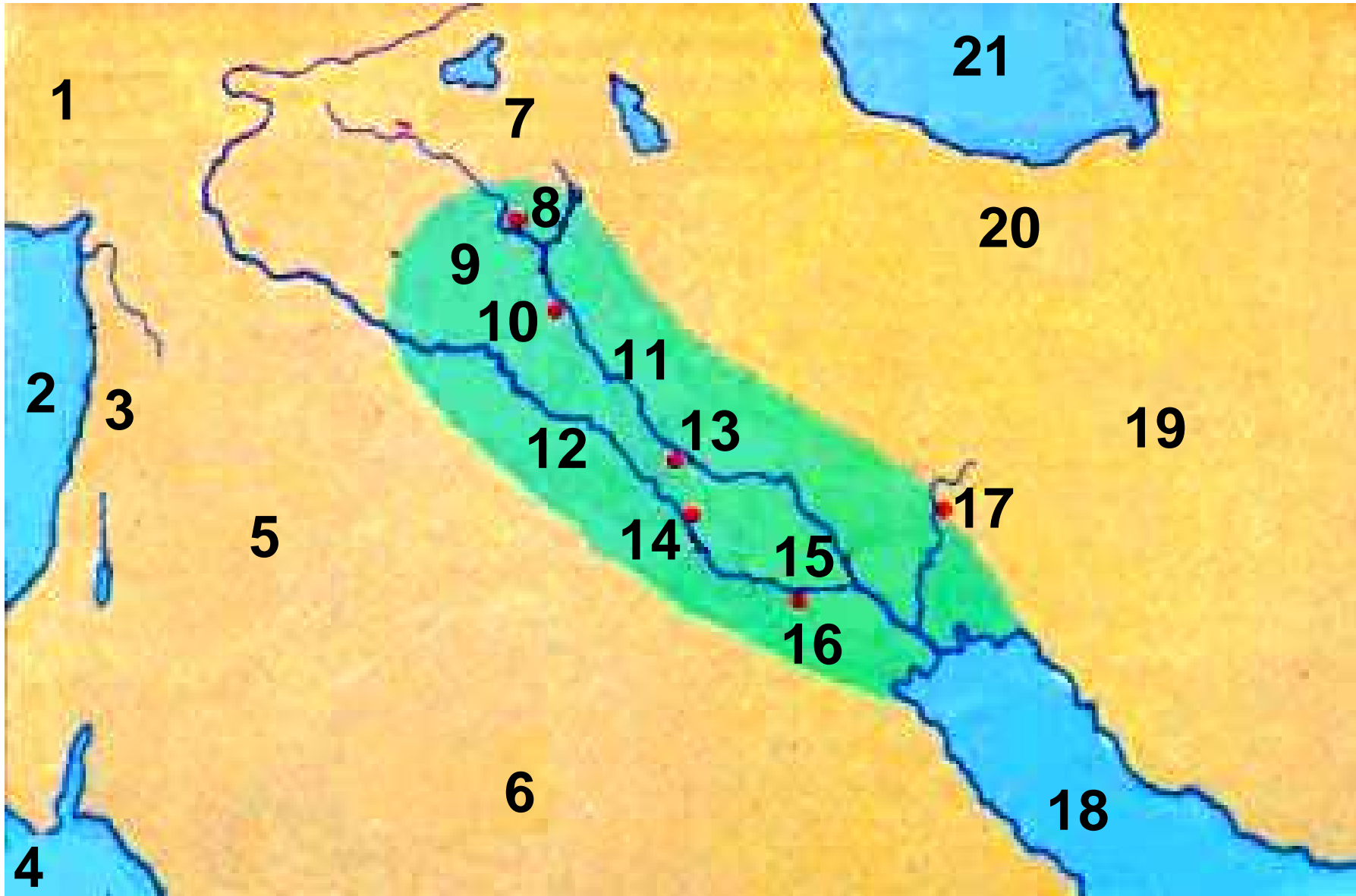
1. Η περιοχή της Μεσοποταμίας

Στην Ασσυρία βρέχει λίγο κι αυτό το νερό τρέφει τη ρίζα του σιταριού. Ποτίζεται όμως με το νερό του ποταμού που δυναμώνει τα σπάρτά κι έτσι ωριμάζει το σιτάρι, όχι όπως στην Αίγυπτο, όπου ο Νείλος ανεβαίνει και ποτίζει τα χωράφια, αλλά με νερό που βγάζουν με το χέρι ή με γεράνια¹. Ολόκληρη η Βαβυλω-

νία, καθώς και η Αίγυπτος, είναι γεμάτη διώρυγες. Η μεγαλύτερη είναι πλωτή, με κατεύθυνση το σημείο όπου ανατέλλει ο ήλιος τον χειμώνα· πηγαίνει από τον Ευφράτη στον Τίγρη, στις όχθες του οποίου ήταν χτισμένη η Νινευί. Από τις χώρες που ξέρω είναι η ευφορότερη, τουλάχιστον για τα δημητριακά, γιατί τα άλλα δέντρα, συκιά, αμπέλι ή ελιά, ούτε δοκιμάζουν να τα καλλιεργήσουν. Αλλά για τα δημητριακά είναι τόσο πολύ καλή η γη, ώστε δίνει το ένα διακόσια και αν η σοδειά είναι εξαιρετική, το ένα τριακόσια.

1. γεράνι ή γερανός: ανυψωτικό μηχανήμα.

Ηρόδοτος, Α, 193 μετ. Αγγ. Βλάχου, εκδ. Δ. Παπαδήμα.

Η αρχαία Μεσοποταμία

1. Μ. ΑΣΙΑ
2. ΜΕΣΟΓΕΙΟΣ ΘΑΛΑΣΣΑ
3. ΦΟΙΝΙΚΗ
4. ΕΡΥΘΡΑ ΘΑΛΑΣΣΑ
5. ΣΥΡΙΑ
6. ΑΡΑΒΙΑ
7. ΑΡΜΕΝΙΑ
8. Νινευί
9. ΑΣΣΥΡΙΑ
10. Ασσούρ
11. π. Τίγρης
12. π. Ευφράτης
13. Ακκάδ
14. Βαβυλώνα
15. ΧΑΛΔΑΙΑ
16. Ουρ
17. Σούσα
18. ΠΕΡΣΙΚΟΣ ΚΟΛΠΟΣ
19. ΙΡΑΝ
20. ΜΗΔΟΙ
21. ΚΑΣΠΙΑ ΘΑΛΑΣΣΑ

1.2 Οικονομική, κοινωνική και πολιτική οργάνωση

Η οικονομία. Η Μεσοποταμία ήταν χώρα γεωργική. Η οικονομία της στηριζόταν στην καλλιέργεια της γης. Από την 4η χιλιετία π.Χ. οι Σουμέριοι, οι αρχαιότεροι κάτοικοι της περιοχής, υπό την επίβλεψη του κράτους είχαν ως κύρια ασχολία την άρδευση και την καλλιέργεια των χωραφιών. Η συστηματική ανάπτυξη της γεωργίας στη Μεσοποταμία επιτεύχθηκε μόνο μέσα από την ομαδική εργασία, καθώς η καλλιέργεια των άγονων εκτάσεων δεν ήταν εφικτή στο πλαίσιο της οικογενειακής γεωργικής οικονομίας. Έτσι εξασφαλίστηκε η πλούσια συγκομιδή κυρίως σιταριού και κριθαριού. Παράλληλα η εκτροφή μεγάλου αριθμού κοπαδιών εξα-

σφάλιζε ποσότητες γάλακτος, βουτύρου και μαλλιού. Αρκετοί από τους κατοίκους των πόλεων ασχολήθηκαν με τη βιοτεχνία, η οποία είχε το χαρακτήρα οικοτεχνικής παραγωγής κυρίως υφασμάτων, έργων μικροτεχνίας και επίπλων από το ξύλο των φοινικόδενδρων. Η μεταλλοτεχνία ήταν ένας κλάδος που γνώρισε ιδιαίτερη άνθηση. Η οργάνωση της παραγωγής του πρωτογενούς και δευτερογενούς τομέα της οικονομίας από την κεντρική εξουσία οδήγησε σε υπερπαραγωγή και ανταλλαγές. Έτσι αναπτύχθηκε το εμπόριο που βασιζόταν στην εξαγωγή του πλεονάσματος, ιδιαίτερα των γεωργικών και κτηνοτροφικών αγαθών και στην εισαγωγή πρώτων υλών, ιδιαίτερα μετάλλων. Καραβάνια διέσχιζαν τη χώρα και εμπορικοί

δρόμοι την ένωναν με τις ακτές της Μεσογείου και τις Ινδίες. Πιθανότατα εμπορικοί σταθμοί των λαών της Μεσοποταμίας λειτούργησαν σε πόλεις άλλων λαών.

Άγαλμα του Γουδέα, ηγεμόνα σουμερικής πόλης. (Παρίσι, Μουσείο Λούβρου)

Η κοινωνία. Την περίοδο που κυριάρχησαν οι Σουμέριοι, όπως έχουν αποδείξει νεότερες έρευνες,

Το «λάβαρο» της σουμερικής πόλης Ουρ. Παρουσιάζει σκηνές από τα ανάκτορα και τις καθημερινές ασχολίες των κατοίκων. (Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο)

υπήρχε καθεστώς ατομικής ιδιοκτησίας. Αναμφίβολα το μεγαλύτερο μέρος της γης ανήκε στους ευγενείς και τους ιερείς. Τις μεγάλες εκτάσεις καλλιεργούσαν ελεύθεροι καλλιεργητές, που δεν είχαν δική τους ιδιοκτησία· ωστόσο, μέρος της γης ανήκε και σε πολίτες, που ήταν οργανωμένοι σε πατριαρχικές*

οικογένειες και σε κοινότητες. Η γη αυτή περιερχόταν κληρονομικά στην κατοχή των πολιτών και μπορούσε να πουληθεί από τον αρχηγό της οικογένειας. Την κορυφή της κοινωνικής πυραμίδας στις σουμερικές πόλεις κατείχε ο ηγεμόνας κάθε πόλης που θεωρούνταν και ως ο εκπρόσωπος του θεού στη γη.

Η δομή της κοινωνίας των λαών που κατοίκησαν στην περιοχή μετά από τους Σουμέριους ήταν αποτέλεσμα της οργάνωσης ενός κράτους με θεοκρατικό* χαρακτήρα. Ο ανώτατος άρχοντας, ο βασιλιάς, θεωρούνταν θεός ή προσωποποίηση του θεού και η θρησκεία ασκούσε τεράστια επίδραση στις εκδηλώσεις της ζωής. Οι ευγενείς, δηλαδή η ανώτερη αυλική υπαλληλία και οι ιερείς, αποτελούσαν ιδιαίτερη τάξη. Στη βάση της κοινωνικής ιεραρχίας

βρίσκονταν οι ελεύθεροι πολίτες, γεωργοί, τεχνίτες κ.ά. Οι δούλοι ήταν κυρίως αιχμάλωτοι πολέμου αλλά και ελεύθεροι πολίτες που είχαν χάσει την ελευθερία τους λόγω χρεών.

2. Η περιγραφή ενός βαθμιδωτού οικοδομήματος, ενός ζιγκουράτ

Στη μέση του ιερού ήταν χτισμένος γερός πύργος με πλάτος και μήκος ένα στάδιο. Επάνω σ' αυτόν τον πύργο ήταν χτισμένος άλλος, κι επάνω του άλλος, ως τους οκτώ. Για ν' ανεβεί κανείς, υπάρχει εξωτερική κυκλική ανάβαση, που συνδέει όλους τους πύργους. Κάπου στη μέση περίπου της διαδρομής υπάρχει ένα πλατύσκαλο και καθίσματα για να ξεκουράζονται όσοι ανεβαίνουν. Στον τελευταίο πύργο υπάρ-

χει μεγάλος ναός και μέσα στο ναό ένα κρεβάτι μεγάλο και κοντά του στρωμένο ένα χρυσό τραπέζι. Άγαλμα κανένα δεν υπάρχει, και κανένας άνθρωπος δεν επιτρέπεται να περάσει εκεί τη νύχτα, εκτός μόνο από μια γυναίκα ντόπια, που διάλεξε ο θεός απ' όλες, όπως λένε οι Χαλδαίοι, οι ιερείς αυτού του θεού.

Ηρόδοτος, Α,182 μετ. Αγγ. Βλάχου.

Σχεδιαστική αναπαράσταση ενός ζιγκουράτ

Η πολιτική οργάνωση. Η πολιτική εξουσία κατά την περίοδο των Σουμερίων ήταν οργανωμένη στο πλαίσιο των πόλεων. Κάθε πόλη

αποτελούσε ανεξάρτητο κράτος μαζί με τις κοινότητες που την περιέβαλλαν. Την εξουσία σε κάθε πόλη κατείχε ένας ηγεμόνας που θεωρούνταν εκπρόσωπος του θεού και ήταν παράλληλα αρχιερέας, δικαστής και αρχηγός του στρατού. Κυβερνούσε με τη βοήθεια των μελών της οικογένειάς του και του ιερατείου. Ανάλογη πολιτική εξουσία στις ιστορικές περιόδους που ακολούθησαν είχε ο βασιλιάς, όταν στη Μεσοποταμία συγκροτήθηκαν ενιαία και ισχυρά κράτη, όπως το Βαβυλωνιακό ή το Ασσυριακό.

1.3 Η ιστορία

Πηγές. Στις αρχές του 19ου αιώνα από τους λαούς που κατοίκησαν τη Μεσοποταμία δεν ήταν γνωστοί παρά μόνο οι Βαβυλώνιοι, οι Ασσύ-

ριοι και οι Χαλδαίοι, από τις λίγες και συγκεχυμένες πληροφορίες των ελληνικών, των εβραϊκών και αιγυπτιακών κειμένων, ενώ οι Σουμέριοι, οι Ακκάδιοι, οι Ελαμίτες, οι Κασσίτες και άλλοι λαοί της περιοχής ήταν άγνωστοι. Οι πρώτες όμως συστηματικές ανασκαφές και η αποκρυπτογράφηση της σφηνοειδούς γραφής άνοιξαν νέους ορίζοντες για την έρευνα και την ιστορία, διαμορφώνοντας έναν ιδιαίτερο επιστημονικό κλάδο την Ασσυριολογία.

Η προϊστορία. Την 7η χιλιετία π.Χ. στις βόρειες περιοχές της Μεσοποταμίας φαίνεται ότι δημιουργούνται οι προϋποθέσεις μετασχηματισμού στον τρόπο ζωής του ανθρώπου: από το κυνήγι και τη συλλογή των καρπών - θηρευτικό* ή συλλεκτικό στάδιο οικονομίας - ο

Σφραγιδοκύλινδρος* από λάπις λάζουλι* της Ακκαδικής περιόδου. Φέρει παράσταση αγώνα ενός ήρωα με ζώα. (Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο)

Ανάγλυφη παράσταση ήρωα-θεού που ταυτίζεται με τον Γκιλγκαμές. Από το ανάκτορο του Σαργκόν Β.

άνθρωπος περνά στη συλλογική ζωή, τη μόνιμη κατοίκηση και την καλλιέργεια της γης - παραγωγικό στάδιο. Την 5η χιλιετία π.Χ. στις

νότιες περιοχές η γεωργική παραγωγή ήταν ευκολότερη, αφού η συλλογική ζωή και η φύση της χώρας δημιουργούσαν τις κατάλληλες προϋποθέσεις. Έτσι στη Μεσοποταμία συντελέστηκε για πρώτη φορά το μεγάλο επίτευγμα της κοινωνικής και οικονομικής εξέλιξης του ανθρώπου. Στο χώρο αυτό ο άνθρωπος πέρασε στο παραγωγικό στάδιο και στην οργάνωση της παραγωγής του.

Οι Σουμέριοι. Την 4η χιλιετία π.Χ. στην περιοχή της Χαλδαίας η ζωή οργανώνεται συστηματικά με την άφιξη ενός δημιουργικού λαού, των Σουμερίων. Σχετικά με την προέλευσή τους η επιστημονική έρευνα δεν έχει δώσει ακόμα πειστική απάντηση. Στα μέσα περίπου της χιλιετίας οι Σουμέριοι οργανώνονται σε πόλεις οι οποίες διακο-

σμούνται με μεγάλα ανάκτορα, με πρωτότυπους ναούς, τα ζιγκουράτ², και οχυρώνονται με ισχυρά τείχη. Η καθεμιά λειτουργεί ως κέντρο της γύρω περιοχής, η οποία περιλαμβάνει σημαντικό αριθμό οικισμών. Η πολιτική τους οργάνωση σε ανεξάρτητες πόλεις παρουσιάζει αναλογίες με την πολιτική συγκρότηση που δημιουργήθηκε αργότερα στην αρχαία Ελλάδα. Οι Σουμέριοι, παρά τις αντίξοες συνθήκες, κατόρθωσαν να βελτιώσουν τους όρους ζωής τους και να συμβάλουν στην εξέλιξη του πολιτισμού. Ανακάλυψαν τον τροχό και τον χρησιμοποίησαν για την άρδευση της γης, την κατασκευή του άρματος και σε άλλες δραστηριότητες της καθημερινής ζωής. Προχώρησαν στον υπολογισμό των καλλιεργήσιμων εκτάσεων. Βελτίωσαν τον τρόπο καλ-

λιέργειας με τη χρήση μεταλλικών εργαλείων και την τελειοποίηση του αρότρου. Παράλληλα, επιδόθηκαν και στον τομέα της κτηνοτροφίας· πρώτοι αυτοί κατόρθωσαν να επιτύχουν την αποβουτύρωση του γάλακτος. Στην κατασκευή των κτηρίων, εξαιτίας της έλλειψης ξυλείας και πέτρας, χρησιμοποίησαν τον άργιλο που διέθετε σε αφθονία η χώρα. Έτσι επινόησαν τη χρήση της ψημένης στον ήλιο πλίνθου ως οικοδομικό υλικό. Από το ίδιο αυτό υλικό κατασκεύασαν πήλινες πινακίδες που τις χρησιμοποιούσαν ως γραφική ύλη. Οι ανασκαφές στις σουμερικές πόλεις έχουν φέρει στο φως χιλιάδες πινακίδες, γραμμένες με σφηνοειδείς χαρακτήρες. Η έλλειψη πρώτων υλών και ιδιαίτερα μετάλλων οδήγησε τους Σουμεριους έξω από τα όρια της χώρας

τους. Ανέπτυξαν εμπορικές σχέσεις με άλλους λαούς - στον Καύκασο, τη Μ. Ασία, τις Ινδίες - και για να διευκολύνουν τις συναλλαγές τους επινόησαν ορισμένα μέτρα και τα πρώτα νομίσματα, ράβδους χρυσού και ασημιού ή δαχτυλίδια. Οι μεταλλικές ράβδοι και τα δαχτυλίδια σφραγίζονταν, πράγμα που αποτελούσε εγγύηση για την ποιότητα και την ποσότητα του μετάλλου τους.

Οι Ακκάδιοι. Την 3η χιλιετία π.Χ. τα πρώτα φύλα σημιτικής* καταγωγής ήρθαν στη Μεσοποταμία πιθανότατα από τις ερήμους της Αραβίας. Εγκαταστάθηκαν στις βόρειες περιοχές της Χαλδαίας, όπου ίδρυσαν δικές τους πόλεις. Δεν άργησαν όμως να συγκρουστούν με τους Σουμέριους. Οι εισβολείς, με αρχηγό τον Σαργκόν Α΄, κατόρθω-

σαν να κυριαρχήσουν και να ιδρύσουν το πρώτο μεγάλο βασίλειο στη Μεσοποταμία με πρωτεύουσα την πόλη Ακκάδ (περίπου το 2350 π.Χ.). Έτσι οι Ακκάδιοι, όπως ονομάστηκαν από τους ιστορικούς τα πρώτα σημιτικά φύλα, γίνονται οι άμεσοι διάδοχοι και συνεχιστές του πολιτισμού των Σουμερίων. Τους επόμενους αιώνες ήρθαν στην περιοχή και άλλα σημιτικά φύλα.

Στήλη από βασάλτη* με τη νομοθεσία του Χαμουραμπί. Στην κορυφή της στήλης παράσταση του βασιλιά Χαμουραμπί που στέκεται όρθιος μπροστά από το θεό Σαμάς.
(Παρίσι, Μουσείο Λούβρου)

3. Οι νόμοι του Χαμμουραμπί

«Εγώ ο Χαμμουραμπί, είμαι ο βασιλιάς της δικαιοσύνης, στον οποίο ο Σαμάς εμπιστεύθηκε το νόμο. Τα λόγια μου είναι διαταγές· οι πράξεις μου δεν έχουν τις όμοιές τους· χωρίς σημασία είναι μόνο για τους ανόητους...

Εάν ένας ευγενής βγάλει το μάτι ενός μέλους της αριστοκρατίας, να του βγάλουν το μάτι.

Εάν ένας ευγενής σπάσει το κόκαλο ενός άλλου ευγενούς, να του σπάσουν το κόκαλο.

Εάν ο ταύρος ενός ευγενούς είναι φονιάς, και εάν οι αρχές της πόλης έχουν γνωστοποιήσει σε αυτόν ότι ο ταύρος του είναι φονιάς, αλλά αυτός δεν κάλυψε τα κέρατα του ζώου ούτε το έδεσε, εάν αυτό το ζώο σκοτώσει ένα μέλος

**της αριστοκρατίας, τότε ο ευγενής
θα πληρώσει μισή μνα* ασημιού.
(αποσπάσματα)**

Το Αρχαίο Βαβυλωνιακό κράτος. Το 18ο αι. π.Χ. οι σημιτικοί λαοί της Μεσοποταμίας εισήλθαν σε περίοδο μεγάλης ακμής. Το γεγονός αυτό οφείλεται στον Χαμμουραμπί, ένα σπουδαίο ηγεμόνα που κατόρθωσε να ενώσει όλους τους λαούς της περιοχής σε ενιαίο κράτος με πρωτεύουσα τη Βαβυλώνα, την πρώτη μεγαλούπολη της ιστορίας. Ο Χαμμουραμπί κυβέρνησε το μεγάλο κράτος του ως απόλυτος μονάρχης. Το οργάνωσε διοικητικά και παραχώρησε στους υπηκόους του νομοθεσία³. Αυτή την εποχή γράφτηκε και το πρώτο λογοτεχνικό έργο, το «έπος του Γκιλγκαμές». Την ακμή του αρχαίου Βαβυλωνια-

κού κράτους ακολούθησε περίοδος συνεχών ταραχών από το 16ο αι. π.Χ. μέχρι το 12ο αι. π.Χ., που οφείλονται στις εισβολές άλλων λαών, όπως των Χετταίων, των Κασσιτών κ.ά.

4. Η πόλη της Βαβυλώνας

Έτσι, λοιπόν, τειχίστηκε η Βαβυλώνα που είναι δύο τμήματα, γιατί στη μέση της περνάει ποταμός, που ονομάζεται Ευφράτης. Έρχεται από την Αρμενία, είναι μεγάλος, βαθύς, έχει ορμητικό ρεύμα και εκβάλλει στην Ερυθρά θάλασσα. Από την κάθε μεριά της πολιτείας το τείχος, κάνοντας μια γωνιά, φτάνει ως την όχθη του ποταμού. Από εκεί ξεκινάει άλλο τείχος, από οπτές πλίνθους, που ακολουθεί την όχθη του ποταμού. Η πολιτεία έχει σπίτια με

τρία και τέσσερα πατώματα και τη διασχίζουν ίσιοι δρόμοι, που είναι παράλληλοι με τον ποταμό ή εγκάρσιοι. Εκεί που κατέληγε καθένας από τους δρόμους αυτούς, στην ξερολιθιά κοντά στον ποταμό, υπήρχαν μικρές πύλες, όσες και τα δρομάκια. Ήταν μάλιστα χάλκινες και έβγαζαν στο ποτάμι.

Ηρόδοτος, Α, 180 μετ. Αγγ. Βλάχου.

Οι Ασσύριοι. Στα μέσα του 12ου αι. π.Χ. κυριάρχησε τελικά ένας λαός που κατοικούσε τις ορεινές βόρειες περιοχές της Μεσοποταμίας, οι Ασσύριοι. Πρόκειται για λαό σκληροτράχηλο και πολεμικό. Επικράτησαν μέχρι τα τέλη του 7ου αι. π.Χ. σ' ολόκληρη τη Μεσοποταμία, επεκτείνοντας τις κατακτήσεις τους ανατολικά στην περιοχή του Ελάμ

και δυτικά στη Συρία μέχρι και την Αίγυπτο. Στο απόγειο της δύναμής τους έφθασαν τον 7ο αι. π.Χ., όταν βασιλιάς ήταν ο Ασσουρμπανιπάλ και πρωτεύουσα του κράτους η Νινευί.

Το Νέο Βαβυλωνιακό κράτος.
Το 612 π.Χ. οι υποτελείς λαοί ξεσηκώθηκαν. Οι Βαβυλώνιοι με συμμάχους τους Μήδους - κατοίκους του Β. Ιράν - κατέλαβαν τη Νινευί και την κατέστρεψαν. Πρωτεύουσα του νέου Βαβυλωνιακού κράτους έγινε πάλι η Βαβυλώνα που διακοσμήθηκε με μεγάλα και εντυπωσιακά κτήρια, όπως «οι κρεμαστοί κήποι», ένα από τα επτά θαύματα του αρχαίου κόσμου⁴. Σε μεγάλη ακμή έφτασε το Βαβυλωνιακό κράτος, όταν βασιλιάς του ήταν ο Ναβουχοδονόσορ. Αυτός επέκτεινε την εξουσία του μέχρι τις ακτές της Μεσο-

γείου, κυρίευσε την Ιερουσαλήμ (587 π.Χ.) και έσυρε τους Εβραίους στη «βαβυλώνια αιχμαλωσία».

Η ξένη κατάκτηση. Το 538 π.Χ. το νέο Βαβυλωνιακό κράτος καταλύθηκε από τον Κύρο Β΄, το βασιλιά των Περσών. Έκτοτε ολόκληρη η Μεσοποταμία αποτέλεσε τμήμα της περσικής αυτοκρατορίας μέχρι και την κατάκτησή της από το Μ. Αλέξανδρο (330 π.Χ.).

1.4 Ο πολιτισμός

Η θρησκεία. Σύμφωνα με τις αντιλήψεις των Σουμερίων κάθε πόλη ανήκε σ' ένα θεό. Ο θεός—προστάτης της πόλης κατοικούσε στο μικρό ναό στην κορυφή ενός μεγάλου οικοδομήματος που έμοιαζε με βαθμιδωτή πυραμίδα, το ζιγκουράτ. Το ιερό αυτό δεν ήταν μόνο τόπος

λατρείας και κατοικίας του θεού αλλά παράλληλα κέντρο πολλών άλλων δραστηριοτήτων, όπως διοικητήριο, θησαυροφυλάκιο, αποθήκη εμπορευμάτων κ.ά. Όταν κάποια από τις πόλεις αποκτούσε δύναμη μεγαλύτερη από τις άλλες, τότε προσπαθούσε να επιβάλει και τη λατρεία του δικού της θεού. Οι αντιλήψεις αυτές υιοθετήθηκαν και από τα σημιτικά φύλα που κατέκλυσαν τη Μεσοποταμία μετά τους Σουμέριους. Αυτό αποδεικνύεται από το γεγονός ότι στην περίοδο του αρχαίου Βαβυλωνιακού κράτους ο σημαντικότερος θεός ήταν ο Μαρνούκ, ο θεός-προστάτης της Βαβυλώνας και την εποχή των Ασσυρίων ήταν ο Ασσούρ, ο πολεμικός θεός - προστάτης της Νινευί.

Πήλινη πινακίδα που φέρει διοικητικό κείμενο γραμμένο με στοιχεία μιας πρώιμης σφηνοειδούς γραφής.

Είναι φανερό ότι πολλά στοιχεία δηλώνουν τη διαμόρφωση της σφηνοειδούς από την εξέλιξη ιδεογραμμάτων.

(Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο)

Λεπτομέρεια από ανάγλυφη διακόσμηση του ανακτόρου της Νινευί

Από τις θρησκευτικές δοξασίες των λαών της Μεσοποταμίας σημαντική ήταν η αντίληψη ότι η μοίρα

των ανθρώπων καθορίζεται από τη θέση των αστερών στον ουρανό κατά την ώρα της γέννησής τους, όπως και η ιδέα της τιμωρίας των αμαρτωλών ανθρώπων από τους θεούς. Έτσι διατηρήθηκε έντονος ο μύθος του Κατακλυσμού στη μνήμη των λαών της Μεσοποταμίας. Όλοι οι άνθρωποι, ακόμα και οι ηγεμόνες, ζητούσαν με τη μεσολάβηση των ιερέων την εύνοια των θεών.

Η γραφή. Οι Σουμέριοι την 4η χιλιετία π.Χ. πρώτοι χρησιμοποίησαν γραφή με χαρακτήρες που μοιάζουν με σφήνες. Η σφηνοειδής γραφή είναι ένα επίτευγμά τους, το οποίο υιοθέτησαν στη συνέχεια και άλλοι λαοί της Εγγύς Ανατολής, όπως οι Ακκάδιοι, οι Ελαμίτες, οι Χετταίοι, οι Ασσύριοι, οι Πέρσες κ.ά. Η γραφή αυτή αποκρυπτογραφήθηκε στις αρχές του 19ου αιώνα από το

Γερμανό Grotefend και τον Άγγλο Rawlinson.

Οι επιστήμες. Η ανάγκη άρδευσης και καλλιέργειας των χωραφιών οδήγησε σε εμπειρικές γνώσεις χωρομετρίας, γεωμετρίας και αριθμητικής. Οι θρησκευτικές δοξασίες ήταν η αρχή ώστε οι ιερείς – μάγοι – να ασχοληθούν με την αστρολογία και στη συνέχεια με την αστρονομία. Μελέτησαν τις φάσεις της σελήνης, χώρισαν το έτος σε δώδεκα σεληνιακούς μήνες και το μήνα σε τέσσερις εβδομάδες. Διαίρεσαν τον ημερήσιο χρόνο σε ώρες με τη χρήση του ηλιακού ρολογιού και προσδιόρισαν πολλές εκλείψεις του ήλιου και της σελήνης. Η μεσολάβηση των ιερέων στους θεούς για την αντιμετώπιση των ασθενειών συνέβαλε στην ανάπτυξη πρακτι-

κών γνώσεων φαρμακευτικής και ιατρικής.

Η νομοθεσία. Οι νόμοι του Χαμουραμπί που είχαν δεχθεί την επίδραση σουμερικών νόμων, αφορούσαν τις οικογενειακές σχέσεις, τις γεωργικές εργασίες, τη στρατιωτική οργάνωση και το εμπόριο. Αποτελούν την πρώτη προσπάθεια κωδικοποίησης άγραφου δικαίου και σταθμό στην οργάνωση της κοινωνικής ζωής. Σώθηκαν μέχρι τις ημέρες μας χαραγμένοι σε μια στήλη που σήμερα βρίσκεται στο μουσείο του Λούβρου. (βλ. εικ., σ. 32)

Τα γράμματα. Το σημαντικότερο λογοτεχνικό έργο ήταν το επικό ποίημα «Γκιλγκαμές». Διερευνά τη σημασία της ζωής και του θανάτου, εκφράζει τους φόβους και τις φιλοδοξίες του ανθρώπου και προβάλλει τη δύναμη της νόησης και του

πολιτισμού. Από τη μεσοποταμιακή λογοτεχνία διατηρήθηκαν σε ποιητική μορφή μύθοι που αναφέρονται στη Δημιουργία και τον Κατακλυσμό⁵.

5. Το έπος του Γκιλγκαμές Ο κατακλυσμός

.....

Άντρα του Σουρουππάκ, γιε του
Ούμπαρ-Τούτου,
Γκρέμισε το σπίτι σου, σκάρωσ'
ένα καράβι,
Τα υπάρχοντά σου άφησε και τη
ζωή κυνήγησε,
Αρνήσου τ' αγαθά και τις ζωές
μονάχα πλασμάτων πάρε.
Του караβιού που θα σκαρώσεις
Να 'χουν οι διαστάσεις συμμετρία,

.....

Σαν χάραζε η αυγή,
Ο κόσμος γύρω μου μαζεύτηκε.

**Ο μαραγκός έφερε το τσεκούρι του
Κι ο μάστορας του καλαμιού την
πέτρα
Οι άντρες...**

.....

**Τα παιδιά κουβάλησαν την πίσσα,
Οι αδύναμοι ό,τι άλλα χρειαζόταν.
Την πέμπτη μέρα το σχήμα του έ-
φτιασα**

Ότ' είχα απάνω φόρτωσα,

Ότ' ασήμι είχα πάνω το φόρτωσα,

**Ότι χρυσάφι είχα πάνω το φόρτω-
σα,**

**Όσα είχα ζωντανά πάνω τα φόρτω-
σα,**

**Όλη την οικογένεια, τους συγγενείς
έβαλα στο καράβι,**

**Τα ζώα των αγρών, τ' αγρίμια των
βουνών**

και τους τεχνίτες όλους.

.....

Έξι μέρες και επτά νύχτες

**Φυσά ο αέρας της πλημμύρας κι
η θύελλα τη γη σαρώνει.
Σαν έφτασε η έβδομη ημέρα
Η θύελλα και η πλημμύρα,
Που σαν γυναίκα που γεννά μαινο-
νταν, καταλάγιασαν.**

.....

**Όταν πια έφτασε η έβδομη ημέρα,
έβγαλα κι ελευθέρωσα έν' άσπρο
περιστέρι.
Το περιστέρι έφυγε, μα πάλι πίσω
γύρισε.**

.....

**Το Έπος του Γκίλγκαμες,
πινακίδα XI
Απόδοση Αύρα Ward,
εκδ. Ιστός, 1994, σ. 133-138.**

**Οι τέχνες. Αν και έλειπε η πέτρα
από τη Μεσοποταμία, οι λαοί που
την κατοίκησαν κατασκεύασαν από**

πλίνθους μεγάλα οικοδομήματα, ναούς, ανάκτορα, τείχη. Εξαίρεση αποτελούν οι ασσυριακές κατασκευές που ήταν από πέτρα. Φαίνεται ότι σχεδίαζαν με ακρίβεια τα κτήρια πριν από την εκτέλεση των εργασιών. Από τα ασσυριακά ανάκτορα, που διατηρήθηκαν καλύτερα, φαίνεται ότι οι επιφάνειές τους ήταν διακοσμημένες με ζωγραφιστές και ανάγλυφες παραστάσεις που πρόβαλλαν τον πολεμικό χαρακτήρα του λαού. Αντίθετα, στα σουμερικά έργα έχουν σωθεί ολόγλυφα ή ανάγλυφα που παρουσιάζουν εικόνες της καθημερινής, ειρηνικής ζωής του πρώτου ιστορικού λαού της Μεσοποταμίας. Ανάμεσα στα έργα της τέχνης, ιδιαίτερη θέση κατέχουν τα δημιουργήματα της μικροτεχνίας και κυρίως της σφραγιδογλυφίας*. Στις ανασκαφές έχει

βρεθεί μεγάλος αριθμός εξαιρετικής ποιότητας σφραγιδοκυλίνδρων*, οι οποίοι επιπλέον είναι σημαντικοί διότι αποτελούν πηγή πληροφοριών για τους λαούς της περιοχής. Σημαντικό ρόλο στη ζωή των Σουμερίων πρέπει να είχε και η μουσική. Σε αρκετά έργα τέχνης έχουν σωθεί παραστάσεις μουσικών οργάνων - άρπας, σείστρων, τυμπάνων -, ενώ αυθεντικές άρπες βρέθηκαν σε βασιλικούς τάφους.

Ανάγλυφο από τη Νινευί. Σκηνή κυνηγιού: Ο έφιππος βασιλιάς σκοτώνει ένα λιοντάρι. Χαρακτηριστικό δείγμα ασσυριακής τέχνης.

Ασκήσεις - Δραστηριότητες

- 1. Ποια είναι τα σημαντικότερα επιτεύγματα των Σουμερίων και ποια η συμβολή τους στον παγκόσμιο πολιτισμό;**
- 2. Ποιες πληροφορίες σχετικά με τις αρχιτεκτονικές γνώσεις των λαών της Μεσοποταμίας μπορείτε να αντλήσετε από τα παραθέματα 2 και 4;**
- 3. Ποιοι λόγοι συνέβαλαν στην ανάπτυξη των επιστημών στη Μεσοποταμία;**
- 4. Σε ποια συμπεράσματα σας οδηγεί η μελέτη των αποσπασμάτων του κώδικα του Χαμουραμπί (παραθέμα 3); Πώς κρίνετε τους νόμους αυτούς σύμφωνα με τις σύγχρονες αντιλήψεις της ηθικής και του δικαίου;**

5. Να κάνετε ένα χρονολογικό πίνακα-σχεδιάγραμμα της ιστορικής πορείας των λαών της Μεσοποταμίας από τους προϊστορικούς χρόνους μέχρι την κατάκτηση της χώρας από το Μ. Αλέξανδρο.

2. Η Αίγυπτος

Στην Αίγυπτο, όπως και στη Μεσοποταμία, καθοριστικός παράγοντας για την οργάνωση της ζωής και την εξέλιξη του πολιτισμού ήταν η άρδευση μεγάλων εκτάσεων γης από έναν ποταμό, το Νείλο. Ανάλογες οικονομικές συνθήκες με το χώρο της Μεσοποταμίας συνετέλεσαν στη συγκρότηση ιεραρχημένης κοινωνίας, στην κορυφή της οποίας βρισκόταν ο φαραώ. Τα επιτεύγματα του φίλεργου αιγυπτιακού λαού εκφράζουν την υποταγή στο φαραώ, ο οποίος αποτελεί ενσάρκωση του θεού στη γη. Οι ιερείς και οι κρατικοί υπάλληλοι υπακούουν στις επιθυμίες του και επιβάλλουν τη θέλησή του στο λαό.

Η «μετά θάνατον ζωή» αποτελεί κυρίαρχη θρησκευτική πίστη και επηρεάζει σε μεγάλο βαθμό την

ανάπτυξη των επιστημών και των τεχνών στην Αίγυπτο.

Η αρχαία Αίγυπτος

2.1 Η χώρα

Αίγυπτος ονομαζόταν από τους αρχαίους Έλληνες το βορειοανατολικό τμήμα της Αφρικής, το οποίο διαρρέει ο ποταμός Νείλος. Τη σπουδαιότητα του ποταμού για τη χώρα και το λαό της επισημαίνει ο ιστορικός Ηρόδοτος, όταν αποκαλεί την Αίγυπτο δώρο του Νείλου. Πρόκειται στην πραγματικότητα για μια λωρίδα πράσινου που δημιουργεί ο Νείλος από τις πηγές του στα όρη της Αιθιοπίας μέχρι και τις εκβολές στα βόρεια της χώρας, όπου διακλαδίζεται σε παραποτάμους και δημιουργεί ένα δέλτα μεγάλης έκτασης. Πέρα απ' αυτή τη λωρίδα απλώνονται εκτάσεις ερήμου, η Λιβυκή στα δυτικά και στα ανατολικά η έρημος που φτάνει μέχρι τον κόλπο του Σινά και την Ερυθρά θάλασα-

σα. Η άγονη αυτή χώρα δεν θα είχε εξελιχθεί, εάν κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού ο Νείλος δεν πλημμύριζε και μετά την απομάκρυνση των νερών του δεν άφηνε ένα στρώμα λάσπης που έκανε τη γη εύφορη¹. Στα νότια της χώρας υπήρχαν μόνο όγκοι βράχων, τα δάση σπάνιζαν και γι' αυτό έλειπε η ξυλεία. Οι όχθες του Νείλου ήταν γεμάτες από καλάμια, λωτούς και πάπυρους, όπου φώλιαζε πλήθος πουλιών. Η χώρα γεωγραφικά ήταν χωρισμένη σε δύο τμήματα: το νότιο και ορεινό αποτελούσε η Άνω Αίγυπτος και το βόρειο με το Δέλτα του Νείλου, που βρέχεται από τη Μεσόγειο θάλασσα, η Κάτω Αίγυπτος. Στο τμήμα αυτό εντοπίζεται το πιο ευάλωτο σημείο, η χερσόνησος του Σινά, μέσω της οποίας εξασφαλιζόταν η επαφή με τους άλλους λαούς της

Εγγύς Ανατολής. Ταυτόχρονα όμως αποτελούσε και τη δίοδο των εισβολέων προς την Αίγυπτο.

Τοιχογραφία από ταφικό ναό της Θήβας. Ο κάτοχος του τάφου απεικονίζεται να κυνηγάει στα έλη, συνοδευόμενος από τη σύζυγό του και την κόρη του. Στο κυνήγι συμμετέχει και η γάτα του, η οποία επιτίθεται στα πουλιά.
(Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο)

1. Η σημασία του Νείλου για τους Αιγύπτιους

Ο Νείλος δεν κομίζει μόνον το νερό. Η πλημμύρα φτάνει φορτωμένη

με λάσπη που αποσπάται κυρίως από τα ηφαιστειογενή χώματα της Άνω Αβυσσηνίας. Στην Αίγυπτο, η πιο αργοκύλιστη πορεία του ποταμού ευνοεί την πρόσχωση στα χωράφια που σκεπάζει τότε. Αυτό που συνθέτει τούτο το τόσο εύφορο έδαφος της Αιγύπτου, που επιτρέπει σήμερα δύο ή τρεις σοδειές τον χρόνο, είναι αυτή η λάσπη, συμπληρωμένη με το φυλλόχωμα. Καταλαβαίνουμε το γιατί οι Αιγύπτιοι, βλέποντας αυτή την πλημμύρα, που τους φέρνει συγχρόνως νερό και χώμα, την έκαναν θεό, τον Χαπί, και συνέθεσαν ύμνους προς τιμήν του:

«Χαίρε Χαπί, βγες σε τούτη τη γη και φτάσε για να δώσεις τη ζωή στην Αίγυπτο- εσύ που κρύβεις τον ερχομό σου μες στα σκοτάδια [οι Αιγύπτιοι δεν γνώριζαν τις πηγές του Νείλου]... Κύμα που απλώνεται πάνω

στα περιβόλια... για να δώσει τη ζωή σ' όλους όσους διψούν. Από τη στιγμή που υψώνεται, η γη φωνάζει από αγαλλίαση, χαίρεται κάθε κοιλία, κάθε ώμος σαλεύει από το γέλιο, κάθε δόντι αλέθει...».

Jean Vercoutter, Η αρχαία Αίγυπτος, μετ. Αριστέα Παρίση, εκδ. Μ. Καρδαμίτσα, 1994, σ. 22-23.

2.2 Οικονομική, κοινωνική και πολιτική οργάνωση

Η οικονομία. Η ζωή στην Αίγυπτο ήταν άμεσα συνδεδεμένη με το Νείλο και τις πλημμύρες του². Η άρδευση των χωραφιών και η συντήρηση των αυλακιών ήταν μια επίπονη και συνεχής εργασία που δίδαξε τη συνεργασία στους κατοίκους, αλλά δημιουργούσε και την

ανάγκη της επίβλεψης του κράτους. Στη γόνιμη από τον ποταμό αιγυπτιακή γη καλλιεργούνταν εκτός από το σιτάρι και το κριθάρι, το λινάρι, τα οπωροφόρα δένδρα και τα κηπευτικά. Οι Αιγύπτιοι στις όχθες του Νείλου μάζευαν πάπυρους και λωτούς. Σε επίπεδο οικογενειακής παραγωγής κατασκεύαζαν ένα είδος μπίρας από τη ζύμωση κριθαρένιου ψωμιού. Ασχολήθηκαν με την κτηνοτροφία αλλά και το ψάρεμα στα νερά του ποταμού. Η βάση της οικονομίας στην Αίγυπτο ήταν η γεωργία. Η συστηματική οργάνωσή της ήταν κάτω από την άμεση επίβλεψη του κράτους, δηλαδή του φαραώ. Βασιλικοί υπάλληλοι παρακολουθούσαν τις γεωργικές εργασίες και συγκέντρωναν από τη συγκομιδή το ποσοστό που ανήκε στο φαραώ.

2. Οι πλημμύρες του Νείλου

Μερικοί Έλληνες θέλοντας να φανούν έξυπνοι έδωσαν τρεις εξηγήσεις για τις πλημμύρες του Νείλου. Με τις δύο από τις εξηγήσεις αυτές δεν αξίζει ούτε να ασχοληθεί κανείς παρά μόνο για να τις αναφέρει. Η πρώτη είναι ότι τα μελέμια είναι η αιτία που πλημμυρίζει ο ποταμός, γιατί εμποδίζουν το Νείλο να χύνεται στη θάλασσα. Αλλά πολλές φορές μελέμια δεν εφύσηξαν και ο Νείλος κάνει πάντα τα ίδια...

Η δεύτερη εξήγηση, ακόμα λιγότερο λογική από την προηγούμενη και πιο φανταστική, που λέει ο λόγος, είναι ότι ο Νείλος τα κάνει αυτά επειδή πηγάζει απ' ευθείας από τον Ωκεανό που περιβάλλει ολόκληρη τη γη.

Η τρίτη εξήγηση είναι η πιο αληθοφανής, αλλά και εκείνη που απέχει περισσότερο από την αλήθεια. Λέει, δηλαδή, χωρίς ούτε αυτή να δίνει λύση, ότι ο Νείλος προέρχεται από χιόνια που λειώνουν.

**Ηρόδοτος, Β, 20-22
μετ. Αγγ. Βλάχου.**

Ο λαός εργαζόταν παράλληλα στην οικοδόμηση των μεγάλων έργων, ναών, ανακτόρων, ταφικών μνημείων τα οποία κατασκεύαζαν οι φαραώ. Μεγάλος αριθμός ειδικευμένων τεχνιτών, μεταλλουργών, ξυλουργών, κεραμοποιών, ναυπηγών, αρχιτεκτόνων κ.ά., κατασκεύαζε ποικίλα προϊόντα για μια εξελεγμένη κοινωνία. Αρκετοί τεχνίτες εργάζονταν σε ιδιωτικά εργαστήρια, οι περισσότεροι όμως και οι καλύ-

τεροι εργάζονταν στα ανακτορικά εργαστήρια, διότι ο κύριος όγκος της βιοτεχνικής παραγωγής, όπως και του εμπορίου, ήταν ελεγχόμενος από το φαραώ. Το εμπόριο βασιζόταν στην εξαγωγή του πλεονάσματος των παραγόμενων στην Αίγυπτο αγαθών, όπως δημητριακών, παπύρου, ή πρώτων υλών, όπως χρυσού, και στην εισαγωγή υλών που έλειπαν από τη χώρα, όπως ξυλείας, χαλκού, αργύρου κ.ά. Η παροχή υπηρεσιών ήταν ένας άλλος οικονομικός τομέας που απασχολούσε αρκετά μεγάλο αριθμό πολιτών. Η διοίκηση είχε ανάγκη από μορφωμένους πολίτες και με ειδικές γνώσεις: οι ιερείς για την κάλυψη των αναγκών ενός θεοκρατικού κράτους, οι γραφείς, που γνώριζαν τη δύσκολη ιερογλυφική γραφή για τη λειτουργία της κρατι-

κής μηχανής και οι επαγγελματίες στρατιωτικοί για τη διατήρηση και την ανάπτυξη της αυτοκρατορίας, συνέβαλαν όλοι στην καλύτερη οργάνωση και λειτουργία του κράτους.

Η κοινωνία. Η συμμετοχή των Αιγυπτίων στην παραγωγική διαδικασία είχε τις συνέπειές της στη διάρθρωση της κοινωνίας. Στην κορυφή βρισκόταν ο φαραώ, ο οποίος ενσάρκωνε τον επίγειο θεό αλλά και το κράτος. Σ' αυτόν ο λαός εναπόθετε τις ελπίδες του για την επιτυχία των συλλογικών του προσπαθειών. Ήταν απροσπέλαστος και η θέλησή του αποτελούσε νόμο για τους υπηκόους. Στην κοινωνική ιεραρχία κάτω απ' αυτόν βρίσκονταν οι ιερείς, οι ανώτατοι κρατικοί υπάλληλοι και οι γραφείς που συγκροτούσαν την τάξη των ισχυρών.

Ιδιαίτερη κοινωνική ομάδα αποτελούσαν οι επαγγελματίες στρατιωτικοί, που κληρονομούσαν το επάγγελμα και στους οποίους ο φαραώ παραχωρούσε εκτάσεις γης για καλλιέργεια. Το μεγαλύτερο όμως μέρος της αιγυπτιακής κοινωνίας αποτελούσαν οι ελεύθεροι πολίτες, γεωργοί ή τεχνίτες, που εργάζονταν σκληρά για το μεγαλείο του φαραώ. Οι δούλοι, τέλος, προέρχονταν από τους πολέμους ή αγοράζονταν από τους εμπόρους. Υπήρχαν ιδιωτικοί δούλοι, που σπανίως ξεπερνούσαν τους δύο σε κάθε οικογένεια και κρατικοί, που ανήκαν στο φαραώ και εργάζονταν στα κρατικά εργαστήρια, στους ναούς, στα ορυχεία, τα λατομεία κ.ά. Ωστόσο, στην ιεραρχημένη αιγυπτιακή κοινωνία διακρίνουμε κάποια κοινωνική ευελιξία. Ιδιαίτερα στην περίοδο του

Νέου Βασιλείου, το σύστημα των κοινωνικών τάξεων δεν ήταν αυστηρά κλειστό, αφού, έστω και σε περιορισμένη κλίμακα, υπήρχε η δυνατότητα μεταπήδησης από τη μια τάξη στην άλλη. Είναι γνωστό ότι άνθρωποι ταπεινής κοινωνικής προέλευσης έφτασαν να καταλάβουν σημαντικά αξιώματα και έπαιξαν σπουδαίο ρόλο στην εποχή τους.

Ξύλινα ταφικά ομοιώματα. Τα έβαζαν στους τάφους για να διευκολύνουν τη μεταθανάτια ζωή του νεκρού. Ομοίωμα γεωργού που οργώνει (επάνω). Ομοίωμα σιταποθήκης (κάτω). (Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο)

Αναπαράσταση τοιχογραφίας που απεικονίζει εργασίες θερισμού. Από τάφο της Θήβας.

Η πολιτική οργάνωση. Η οργάνωση του κράτους από τις αρχές ήδη της 3ης χιλιετίας π.Χ. βασιζόταν στην ιδέα της θεοποίησης του φαραώ. Ο ρόλος της θρησκείας στη ζωή των Αιγυπτίων, όπως άλλωστε και στη ζωή των λαών της Μεσοποταμίας, ήταν καθοριστικός. Πλήθος επιγραφών αναφέρουν το φαραώ ως θεό, ενώ υπάρχουν και κείμενα που τον αντιμετωπίζουν ως άνθρωπο. Σε καμία περίπτωση δεν μείωναν όμως τη θεϊκή του υπόσταση, δεδομένου ότι οι θεοί παρουσιάζονταν με ανθρώπινες ιδιότητες

στους αιγυπτιακούς μύθους. Η οργάνωση του κράτους είχε χαρακτήρα θεοκρατικό*.

2.3 Η ιστορία

Η προϊστορία. Η προέλευση των πρώτων κατοίκων της Αιγύπτου είναι άγνωστη και καμία επιστημονική απάντηση σε ό,τι αφορά την καταγωγή τους δεν είναι πειστική. Πρόκειται μάλλον για λαούς διαφορετικής προέλευσης. Τα πρωιμότερα δείγματα οργανωμένης ζωής στην Αίγυπτο ανάγονται στα τέλη της 5ης χιλιετίας π.Χ. Είναι οικισμοί νεολιθικού χαρακτήρα, των οποίων οι κάτοικοι ασχολήθηκαν με την καλλιέργεια της γης, το κυνήγι και το ψάρεμα. Την 4η χιλιετία π.Χ. οι οικισμοί στην κοιλάδα του Νείλου πληθαίνουν, οι κάτοικοί τους γνωρίζουν τη χρήση των μετάλλων και

καλλιεργούν συστηματικά τη γη. Ήταν χωρισμένοι σε φυλές που η καθεμιά έχει το δικό της ηγεμόνα και προστάτη, ένα θεοποιημένο ζώο, φυτό ή αντικείμενο. Οι συνεχείς συγκρούσεις ανάμεσα στις φυλές καταλήγουν στη συνένωσή τους σε δύο βασίλεια, της Άνω και της Κάτω Αιγύπτου. Η περίοδος αυτή, που ονομάζεται προδυναστική, τελειώνει περίπου στις αρχές της 3ης χιλιετίας π.Χ., όταν ο ηγεμόνας της Άνω Αιγύπτου, γνωστός στην παράδοση με το όνομα Μήνης, ένωσε τα δύο βασίλεια σε ένα με πρωτεύουσα τη Μέμφιδα, στο νότιο άκρο του Δέλτα.

Έκτοτε αρχίζει η ιστορία της αρχαίας Αιγύπτου, η οποία διακρίνεται σε τρεις μεγάλες περιόδους, ενώ τριανταμία δυναστείες κυριάρ-

χησαν μέχρι την κατάληψη της χώρας από το Μ. Αλέξανδρο.

Το Αρχαίο Βασίλειο (περ. 3000-2000 π.Χ.) με πρωτεύουσα τη Μέμφιδα. Την περίοδο αυτή οι Αιγύπτιοι επεκτείνουν τις κατακτήσεις τους σε γειτονικές περιοχές με στόχο την απόκτηση μετάλλων. Στα νότια καταλαμβάνουν τη Νουβία (σημ. Σουδάν), που είχε κοιτάσματα χρυσού, και στα ανατολικά την πλούσια σε χαλκό χερσόνησο του Σινά. Την εποχή της ακμής του Αρχαίου Βασιλείου κατασκευάστηκαν μεγάλα οικοδομήματα, όπως ναοί, ανάκτορα και οι μεγάλες πυραμίδες στη Γκίζα³. Στο τέλος αυτής της περιόδου σημειώθηκε κρίση που οφείλεται στην εξασθένιση της κεντρικής εξουσίας και στην αύξηση της δύναμης ορισμένων τοπικών διοικητών. Θρησκευτικές έριδες

αλλά και πολιτικές ταραχές είχαν ως αποτέλεσμα τη βελτίωση της ζωής των χωρικών και των ευγενών.

3. Οι εργασίες για την κατασκευή της πυραμίδας του Χέοπος

Όσο βασίλευε ο Ραμψίνιτος υπήρχε μεγάλη ευνομία σ' ολόκληρη την Αίγυπτο και μεγάλη ευημερία. Μετά όμως, όπως μου είπαν οι ιερείς, όταν βασίλευε ο Χέοψ, τους προκάλεσε κάθε είδους δυστυχίες. Έκλεισε όλους τους ναούς κι έτσι εμπόδισε τους Αιγυπτίους να κάνουν τις θυσίες τους. Ύστερα έβαλε όλους τους Αιγυπτίους να δουλεύουν γι' αυτόν. Άλλοι έσερναν ογκόλιθους από τα λατομεία που βρίσκονταν στο όρος Αράβιο μέχρι το Νείλο. Οι ογκόλιθοι μεταφέρονταν στον ποταμό πάνω σε βάρκες.

Από εκεί άλλοι τους παραλάμβαναν και τους έσερναν προς το Λιβυκό λεγόμενο όρος. Εργάζονταν εκατό χιλιάδες άνθρωποι σε βάρδιες, τρεις μήνες η καθεμιά. Χρειάστηκαν δέκα χρόνια σκληρής δουλειάς του λαού για να κατασκευαστεί ο δρόμος που πάνω του έσερναν τους ογκόλιθους, έργο που, κατά τη γνώμη μου, δεν είναι κατώτερο από την πυραμίδα. (Το μήκος του δρόμου είναι πέντε στάδια, το πλάτος του δέκα οργιές, το ύψος του, στο πιο ψηλό σημείο, οχτώ οργιές. Είναι κατασκευασμένος από λαξευμένες πέτρες, με ανάγλυφες παραστάσεις ζώων). Δέκα χρόνια χρειάστηκαν για να γίνει η πυραμίδα και τα υπόγεια κτίσματα που βρίσκονται στο λόφο όπου είναι η πυραμίδα, και όπου ο Χέοψ έκανε τον τάφο του ένα νησί, ανοίγοντας διώρυγα από

το Νείλο. Το χτίσιμο της πυραμίδας κράτησε είκοσι χρόνια. Έχει τετράγωνη βάση και κάθε πλευρά έχει μήκος οχτώ πλέθρα και ύψος ίσο. Είναι από λαξευμένες πέτρες άριστα συναρμολογημένες. Κανένας ογκόλιθος δεν έχει μήκος λιγότερο από τριάντα πόδια.

Ηρόδοτος, Β, 124 μετ. Αγγ. Βλάχου.

Το Μέσο Βασίλειο (περ. 2000-1540 π.Χ.) με πρωτεύουσα τη Θήβα στην Άνω Αίγυπτο. Τους πρώτους αιώνες αυτής της περιόδου το κράτος αναδιοργανώθηκε και επιχειρήθηκαν εκστρατείες στη Νουβία, τη Λιβύη και τη Συρία. Οι περισσότεροι ηγεμόνες ήταν προικισμένοι με διοικητικές ικανότητες και είχαν ανοικτούς πνευματικούς

ορίζοντες. Ενέπνευσαν στους υπηκόους τους την κατασκευή αρχιτεκτονικών και εγγειοβελτιωτικών έργων. Ακολούθησε, ωστόσο, μια μεταβατική περίοδος περίπου δύο αιώνων, στη διάρκεια της οποίας η Αίγυπτος στο μεγαλύτερο μέρος της κατακτήθηκε από έναν ασιατικό, νομαδικό λαό, τους Υξώς. Η διακυβέρνησή τους, όπως φαίνεται, δεν στράφηκε εναντίον του αιγυπτιακού τρόπου ζωής, καθώς δεν έκαναν καμία απόπειρα να εξαλείψουν τις θρησκευτικές δοξασίες και τις αιγυπτιακές παραδόσεις. Οι τελευταίοι ηγεμόνες των Υξώς επέβαλαν αυστηρή διακυβέρνηση αιγυπτιακού χαρακτήρα. Έφεραν το βασιλικό τίτλο της Άνω και Κάτω Αιγύπτου και ίσως ήρθαν σε επιμειξία με τον αιγυπτιακό βασιλικό οίκο των Θηβών. Ανέπτυξαν καλές

σχέσεις με τους λαούς της Μεσοποταμίας και τους Κρήτες. Πιθανότατα, την εποχή αυτή οι Αιγύπτιοι γνώρισαν από τους Υξώς το πολεμικό άρμα, όπως υποδεικνύει η ευρεία διάδοση και χρήση του κατά την επόμενη περίοδο.

Μερική άποψη του ναού του Άμμωνα - Ρα στο Λούξορ (1417-1379 π.Χ.)

Το Νέο Βασίλειο (1540-1075 π.Χ.) με πρωτεύουσα τη Θήβα. Οι ηγεμόνες της Θήβας κατόρθωσαν να εκδιώξουν τους Υξώς και ίδρυσαν ισχυρές δυναστείες με σημαντικούς φαραώ. Την περίοδο αυτή οι

εξωτερικοί πόλεμοι αύξησαν τον πλούτο της Αιγύπτου. Στα χρόνια της βασιλείας ενός ισχυρού φαραώ, του Τούθμωσι Γ΄ (15ος αι. π.Χ.), η αιγυπτιακή κυριαρχία επεκτάθηκε προς βορρά στην Ασία μέχρι τη Συρία. Οι λαοί της Μεσοποταμίας και οι Χετταίοι έστελναν φόρους υποτέλειας αναγνωρίζοντας την αιγυπτιακή κυριαρχία στη Συρία. Τα τελευταία χρόνια της βασιλείας του Τούθμωσι Γ΄, οι Αιγύπτιοι επεξέτειναν τα σύνορά τους και προς τα νότια. Η ανώτερη στρατιωτική οργάνωση και ο οπλισμός, που βασιζόταν στη χρήση του αλόγου και στα πολεμικά άρματα, επέβαλαν την ειρήνη στο νότο με στόχο την προστασία των χρυσοφόρων περιοχών. Το 14ο αι. π.Χ., ο φαραώ Ακενατών θέλησε να προχωρήσει σε θρησκευτικές μεταρρυθμίσεις

επιβάλλοντας το μονοθεισμό, τη λατρεία του θεού Ήλιου. Επρόκειτο όμως για προσπάθεια που δεν έφερε αποτέλεσμα. Υπάρχουν μαρτυρίες ότι οι απλοί άνθρωποι δεν είχαν εγκαταλείψει τις παλαιές θεότητες. Το 13ο αι. π.Χ., κυβέρνησε ο Ραμσής Β΄, τον οποίο οι αιγυπτιολόγοι αποκάλεσαν Μέγα, διότι στη διάρκεια της μακρόχρονης βασιλείας του σημειώθηκε οικοδομική άνθηση στο εσωτερικό και ισχυροποιήθηκε η αιγυπτιακή κυριαρχία στο εξωτερικό. Στην εποχή του οι επιφάνειες των τοίχων των ναών διακοσμούνται με σκηνές μαχών δίνοντας την εντύπωση ενός φαραώ-πολεμιστή. Οι σύγχρονοι όμως μελετητές είναι επιφυλακτικοί στην αξιολόγηση των κατορθωμάτων του. Τα περισσότερα ανάγλυφα απεικονίζουν τη μάχη του Καντές

που έγινε στην περιοχή της Συρίας. Οι αιγυπτιακές πηγές θεωρούν τη μάχη ως αιγυπτιακή νίκη, στην πραγματικότητα όμως ο συνασπισμός των Χετταίων με άλλους λαούς της Μεσοποταμίας αποδείχθηκε αποτελεσματικότερος. Τη λαμπρή αυτή περίοδο του Νέου Βασιλείου, οι Αιγύπτιοι εκτός από τις κατακτήσεις, δημιούργησαν εμπορικές σχέσεις με πόλεις της Φοινίκης, με την Κρήτη και τα νησιά του Αιγαίου.

Η θεά Άθωρ προστατεύει το φαραώ Σέθο Α'. Από τοιχογραφία του Νέου Βασιλείου. (Παρίσι, Μουσείο Λούβρου)

Το 12ο αι. π.Χ. λαοί προερχόμενοι από τα βόρεια, γνωστοί ως λαοί της θάλασσας, προκαλούν αναταραχή με τις επιδρομές τους στην ανατολική Μεσόγειο και αναγκάζουν τους Αιγυπτίους να εγκαταλείψουν τις ασιατικές τους κτήσεις. Τον 11ο αι. π.Χ. το Νέο Βασίλειο βρίσκεται πλέον σε παρακμή που οφείλεται εν μέρει στην προσπάθεια ισχυρών ιερέων να επιβληθούν στην εξουσία.

Η ξένη κατάκτηση. Η περίοδος που ακολούθησε, μέχρι την κατάληψη της Αιγύπτου από το Μ. Αλέξανδρο, ήταν μια μεταβατική φάση ξένης κατοχής με αναλαμπές ισχυροποίησης του αιγυπτιακού κράτους. Από τον 11ο αι. π.Χ. μέχρι τον 7ο αι. π.Χ. η Αίγυπτος παρακμάζει και βρίσκεται κάτω από ξένη κυριαρχία. Στο πρώτο μισό του 7ου αι. π.Χ.

αποκτά την ανεξαρτησία της από τους Ασσύριους, όταν ο Ψαμμήτιχος κατορθώνει να γίνει φαραώ και κάνει πρωτεύουσα του κράτους τη Σάιδα στο Δέλτα. Τότε αναπτύσσεται ιδιαίτερα το εμπόριο με τις ελληνικές πόλεις και πολλοί Έλληνες μεταναστεύουν στην Αίγυπτο. Την εποχή του διαδόχου του, φαραώ Νεκώ, τον 6ο αι. π.Χ., πιθανότατα οι Φοίνικες κατά παραγγελία του φαραώ έκαναν τον περίπλου της Αφρικής. Την περίοδο αυτή της Σαΐτικής δυναστείας πολλοί Έλληνες χρησιμοποιήθηκαν ως μισθοφόροι στους πολέμους που διεξήγαγαν οι φαραώ. Ο Άμασις, αν και ανέπτυξε εμπορικές σχέσεις με ελληνικές πόλεις, θέλοντας να εξασφαλίσει τη νομιμοφροσύνη των Ελλήνων μισθοφόρων, τους ενέταξε στη βασιλική σωματοφυλακή. Ωστόσο, πε-

ριόρισε το ελληνικό εμπόριο μέσα στην Αίγυπτο, επιτρέποντας τη διεξαγωγή του μόνο στη Σάιδα, τη Μέμφιδα και τη Ναύκρατι, η οποία σταδιακά εξελίχθηκε στον κυριότερο ελληνικό εμπορικό σταθμό στη Μεσόγειο. Ο Άμασις υποστήριξε τους Βαβυλώνιους, όταν ηττήθηκαν από τον Κύρο Β΄, βασιλιά των Περσών (539 π.Χ.). Τελικά η Αίγυπτος ενσωματώθηκε στην περσική αυτοκρατορία, όταν ο γιος και διάδοχος του Κύρου Β΄, ο Καμβύσης, απομάκρυνε από το θρόνο το γιο του Άμασι, Ψαμμήτιχο Γ΄ (525 π.Χ.). Έκτοτε οι Αιγύπτιοι πέρασαν στη διακυβέρνηση των Αχαιμενιδών Περσών βασιλέων. Όταν ο Μ. Αλέξανδρος νίκησε τους Πέρσες στην Ισσό (333 π.Χ.), προέλασε μέχρι την Αίγυπτο, όπου έγινε δεκτός ως απελευθερωτής από τον περσικό

ζυγό. Ανακηρύχθηκε φαραώ στη Μέμφιδα (332 π.Χ.) και προσφωνήθηκε γιος του Άμμωνα - Δία από τους ιερείς του θεού.

Τμήμα του καταλόγου των βασιλέων της Αιγύπτου. Είχε χαραχτεί με ιερογλυφικά στο ναό του Ραμσή Β'.

(Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο)

2.4 Ο πολιτισμός

Η θρησκεία. Από την αρχή της αιγυπτιακής ιστορίας, όταν ακόμα δεν υπήρχε ενιαίο κράτος, η κάθε πόλη είχε το δικό της θεό-προστάτη. Η πολυθεΐα όμως χαρακτήριζε τους Αιγύπτιους και στις υπόλοιπες περιόδους της ιστορικής τους πορείας.

Παρουσίαζαν τους θεούς τους με ανθρώπινο σώμα και κεφάλι κάποιου ζώου. Ο μεγαλύτερος θεός ήταν ο Ρα, ο θεός Ήλιος, τον οποίο εκπροσωπούσε ο φαραώ στη γη. Οι δημοφιλέστεροι θεοί ήταν η Ίσις, ο Όσιρις και ο Ωρος. Ο φαραώ Αμένοφισ Δ΄, ο επονομαζόμενος και Ακενατών, προσπάθησε να εξαλείψει την πολυθεΐα. Στράφηκε εναντίον των ιερέων και της λατρείας του Άμμωνος, προστάτη-θεού της Θήβας. Η προσπάθειά του να επιβάλει τη λατρεία του Ρα, του θεού Ήλιου, ως μοναδικού θεού, συνάντησε την αντίδραση του ιερατείου και κατέληξε σε αποτυχία.

Ο κοπιώδης τρόπος ζωής των Αιγυπτίων και οι κακουχίες είχαν δημιουργήσει τη βαθιά πίστη ότι η ζωή συνεχίζεται και μετά το θάνατο, εάν δεν καταστρεφόταν το σώμα

**Άγαλμα γραφέα της
εποχής του Αρχαίου
Βασιλείου (Παρίσι,
Μουσείο Λούβρου)**

**του νεκρού. Εξαιτίας του φόβου
αυτού που σφράγισε τον πολιτισμό
τους, οι Αιγύπτιοι ταρίχευαν τους
νεκρούς και τους έθαβαν σε ταφικά
μνημεία μαζί με όλα τα σκεύη που
τους ήταν αναγκαία για τη μεταθα-
νάτια ζωή. Η αντίληψη αυτή που
ήταν διαδεδομένη σε όλα τα κοινω-
νικά στρώματα συμπεριλαμβανο-
μένου και του φαραώ, οδήγησε
στην κατασκευή μεγάλων ταφικών
μνημείων με εξαιρετη διακόσμηση,
τα οποία περιείχαν αφάνταστα
πλούτη. Τα πολύτιμα σκεύη και ο**

πολυτελής στολισμός των νεκρών
φαραώ και ευγενών έγιναν η αφορμή
για συστηματική τυμβωρυχία
ήδη από την αρχαιότητα.

Η γραφή. Καθοριστική για τη
γνώση της ιστορίας της Αιγύπτου
ήταν η αποκρυπτογράφηση των
ιερογλυφικών, δηλαδή των χαρα-
κτήρων-συμβόλων που χρησιμο-
ποιούσαν από την 4η χιλιετία π.Χ.
οι κάτοικοι της χώρας στη γραφή. Η
επιινόηση και η χρησιμοποίηση της
γραφής είναι χωρίς αμφιβολία ένα
από τα στοιχεία που δηλώνουν το
πολιτιστικό τους επίπεδο⁴. Η δυ-
σκολία στην απόδοση και την εκ-
μάθηση της ιερογλυφικής γραφής
προϋπέθετε ειδίκευση και συνεχή
ενασχόληση. Ένας απλός πολίτης
στη διάρκεια του Νέου Βασιλείου
είχε τη δυνατότητα να εκπαιδευτεί
ως γραφέας και να ακολουθήσει

σταδιοδρομία δημοσίου υπαλλήλου, γεγονός που του προσέδιδε κύρος⁵. Οι γραφείς κατέγραψαν σε παπύρους τα έργα και τη δράση των φαραώ, ενώ τοίχοι πολλών μνημείων, ναών και τάφων, ήταν καλυμμένοι από ιερογλυφικά που σχεδίασαν ειδικευμένοι τεχνίτες με την καθοδήγηση των γραφέων.

4. Η εφεύρεση της γραφής σύμφωνα με τις αιγυπτιακές παραδόσεις

Σωκράτης. Λοιπόν άκουσα ότι στα μέρη της Ναύκρατης της Αιγύπτου ήταν ένας από τους παλαιούς θεούς που λάτρευαν εκεί και είχε για πουλί ιερό, αυτό που τ' ονομάζουν ίβη· το όνομα του ίδιου του θεού είναι Θεούθ. Αυτός βρήκε πρώτος τους αριθμούς και την αριθ-

μητική και τη γεωμετρία και την αστρονομία, κι ακόμα το τάβλι και τα ζάρια, και μάλιστα τα γράμματα. Τότε βασιλέας όλης της Αιγύπτου ήταν ο Θαμούςς που κατοικούσε τη μεγάλη πόλη στο επάνω μέρος του τόπου, που οι Έλληνες την ονομάζουν Θήβα της Αιγύπτου και το θεό της Άμμωνα. Σ' αυτόν το βασιλέα ήρθε ο Θεούθ να δείξει τις εφευρέσεις του και του είπε πως πρέπει να διαδοθούν στους άλλους Αιγυπτίους. Αλλά εκείνος ρώτησε ποια ήταν η ωφέλεια της καθεμιάς, και καθώς άκουγε την απάντηση, ανάλογα που του φαίνονταν σωστά ή μη σωστά τα λεγόμενα, τότε τα έψεγε και τότε τα επαινούσε. Λένε ότι πολλά είπε για την κάθε τέχνη ο Θαμούςς στον Θεούθ τότε προς έπαινο τότε προς ψόγο· θα πολυλογούσαμε αν το επαναλαμβάναμε.

Όταν όμως ήρθαν στα γράμματα, «Τούτη η εφεύρεση, ω Βασιλέα», είπε ο Θεούθ, «θα κάμει τους Αιγύπτιους πιο σοφούς και ικανούς στη μνήμη· βρέθηκε το φάρμακο της μνήμης και της σοφίας». Ο βασιλέας όμως αποκρίθηκε: «Ω εφευρετικότατε Θεούθ, άλλος είναι άξιος να γεννά τις τέχνες και άλλος είναι άξιος να κρίνει πόση βλάβη και πόση ωφέλεια θα φέρουν σ' αυτούς που θα τις χρησιμοποιήσουν. Να, τώρα, εσύ που είσαι ο πατέρας των γραμμάτων.....

**Πλάτων, Φαίδρος, 274
μετ. Γ. Σεφέρης, εκδ. Λέσχη 1980.**

Η αποκρυπτογράφησή τους οφείλεται στο Γάλλο αιγυπτιολόγο J. Champollion, ο οποίος το 1822

διάβασε το κείμενο μιας τρίγλωσσης επιγραφής, που ήταν χαραγμένο σε στήλη με ιερογλυφικά, με απλοποιημένα ιερογλυφικά της ελληνιστικής περιόδου και με ελληνικά στοιχεία. Η στήλη της Ροζέτας, όπως είναι γνωστή από το όνομα της πόλης όπου αποκαλύφθηκε, είχε χαραγμένο ένα κείμενο που υμνούσε τον Πτολεμαίο Ε΄, βασιλιά της Αιγύπτου.

5. Ένας γραφέας μιλά για τα πλεονεκτήματα του επαγγέλματός του

Μου λένε ότι εγκατέλειψες το γράψιμο και άρχισες τις διασκεδάσεις, ότι προτιμάς να δουλεύεις στα χωράφια και γύρισες την πλάτη σου στα γράμματα. Δε θυμάσαι την κατάσταση του καλλιεργητή που

αντιμετωπίζει την καταγραφή του φόρου της σοδειάς, όταν το φίδι έχει πάρει το μισό σιτάρι και ο ιπποπόταμος έχει καταβροχθίσει το υπόλοιπο; Τα ποντίκια αφθονούν στα χωράφια. Οι ακρίδες έρχονται. Τα βόδια καταβροχθίζουν. Τα σπουργίτια φέρνουν καταστροφή στον καλλιεργητή. Ό,τι απομένει τελικά στο αλώνι το αρπάζουν οι κλέφτες. Το ζευγάρι τα βόδια πέθαναν, ενώ όργωναν και αλώνιζαν. Και τώρα έρχεται ο γραφέας στην όχθη του ποταμού για να καθορίσει το φόρο της σοδειάς. Οι επιστάτες κρατάνε ξύλα και οι Νούβιοι ραβδιά από φοίνικα και λένε «φέρτε το σιτάρι», αν και δεν υπάρχει καθόλου. Δέρνουν τον καλλιεργητή, τον δένουν και τον πετάνε στο πηγάδι με το κεφάλι προς τα κάτω. Έδεσαν τη γυναίκα του μπροστά του, τα παι-

διά του είναι στα δεσμά. Οι γείτονες τους παρατάνε και φεύγουν. Έτσι το σιτάρι τους χάνεται. Όμως ο γραφέας είναι πάνω απ' όλους. Αυτός που δουλεύει στο γράψιμο δε φορολογείται, δεν έχει να πληρώσει χρέη. Πρόσεξέ το καλά.

A. Gardiner, Η Αίγυπτος των Φαραώ, μετ. Δ. Παυλάκης, εκδ. Φόρμιγξ, 1996, σ. 48-49.

Τα γράμματα. Τα περισσότερα αιγυπτιακά κείμενα αναφέρονται στη δράση και τα κατορθώματα των φαραώ· τα κείμενα λογοτεχνικού περιεχομένου είναι ελάχιστα εξαιτίας ίσως της δυσκολίας της γραφής, που δεν άφησε το περιθώριο να εκφραστούν γραπτώς πολλοί άνθρωποι. Όσα διατηρήθηκαν είναι ποιήματα θρησκευτικού και λυρικού

περιεχομένου αλλά και λαϊκές διηγήσεις.

Οι επιστήμες. Η παρακολούθηση των πλημμυρών του Νείλου και της κίνησης των αστερών έδωσε την ευκαιρία ανάπτυξης εμπειρικών αστρονομικών γνώσεων, όπως είναι η καθιέρωση του ημερολογίου των 365 ημερών, ο χωρισμός του έτους σε μήνες και εβδομάδες αλλά και ο προσδιορισμός της ώρας βάσει της ηλιακής σκιάς.

Η ανάγκη μέτρησης των καλλιεργήσιμων εκτάσεων γης που χάνονταν λόγω των πλημμυρών συνέβαλε στην ανάπτυξη της πρακτικής γεωμετρίας. Φαίνεται όμως ότι οι μαθηματικές γνώσεις ήταν περισσότερο εξελιγμένες, όπως τουλάχιστον μπορούμε να εικάσουμε από την κατασκευή των πυραμίδων.

Η ταρίχευση των νεκρών βοήθησε στην απόκτηση γνώσεων ανατομίας και ιατρικής. Από κείμενα παπύρων που έχουν διασωθεί, διαβάζουμε για διαγνώσεις που έκαναν και τρόπους θεραπείας που εφαρμόζαν. Η φήμη των γιατρών της Αιγύπτου ήταν μεγάλη και διαδεδομένη ακόμα και στον ελληνικό κόσμο.

Οι τέχνες. Η αρχιτεκτονική, η γλυπτική αλλά και η ζωγραφική στην Αίγυπτο βρίσκονταν στην υπηρεσία των φαραώ. Σκοπός των καλλιτεχνών ήταν να προβάλλουν τη ζωή και τη δράση των φαραώ. Τα καλλιτεχνικά επιτεύγματα, μνημειακού* χαρακτήρα, επιβάλλονταν με τις διαστάσεις τους. Οι αχανείς επίπεδες επιφάνειες της αιγυπτιακής γης, σε συνδυασμό με την ανάγκη των ηγεμόνων να επιβληθούν μέσω

των έργων τους, οδήγησαν στην κατασκευή μνημείων που επιβάλλονταν με τον όγκο. Οι πυραμίδες του Χέοπος, του Χεφρήνος και του Μυκερίνου στη Γκίζα, οι μεγάλοι ναοί στο Λούξορ και το Καρνάκ με το πλήθος των κιόνων που στήριζαν περιστύλια και υπόστυλες αίθουσες είναι ενδεικτικά δείγματα της αρχιτεκτονικής. Οι επιφάνειες των περισσότερων ναών αλλά και των νεκρικών θαλάμων των τάφων ήταν γεμάτες με παραστάσεις ζωγραφιστές ή ανάγλυφες που εξιστορούσαν τη δράση των φαραώ αλλά και πτυχές της καθημερινής ζωής. Εκτός από τα μεγάλα σε διαστάσεις αγάλματα που διακοσμούσαν ναούς και ταφικά μνημεία, κατασκευάστηκαν και μικρότερα από ξύλο ή πέτρα, πραγματικά κομψοτεχνήματα. Πολλά έργα μι-

κροτεχνίας κατασκευασμένα από μέταλλα, πολύτιμους ή ημιπολύτιμους λίθους συμπληρώνουν τις γνώσεις μας για τις καλλιτεχνικές επιλογές και τα επιτεύγματα των Αιγυπτίων.

Κοσμήματα από χρυσό, ήλεκτρο* και πολύτιμους λίθους της εποχής του Μέσου Βασιλείου.

(Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο)

Ασκήσεις - Δραστηριότητες

1. Να προσδιορίσετε τη σημασία του γεωγραφικού παράγοντα στη

διαμόρφωση και στην εξέλιξη του αιγυπτιακού πολιτισμού.

2. Η προσεκτική παρατήρηση των εικόνων της σ. 23 σε ποια συμπεράσματα σας οδηγεί όσον αφορά τις ασχολίες και την καθημερινή ζωή των κατοίκων της αρχαίας Αιγύπτου;

3. Ποια είναι η σημασία της επιινόησης και της χρήσης γραφής από τους Αιγύπτιους; (Να λάβετε υπόψη σας και το παράθεμα 4).

4. Πώς κρίνετε την προσπάθεια του Αμένοφι Δ΄ (Ακενατών) για την εξάλειψη της πολυθεΐας; Ποιες αλλαγές θα μπορούσε να επιφέρει μια τέτοια μεταρρύθμιση και γιατί δεν τελεσφόρησε;

5. Να συγκρίνετε τον τρόπο πολιτικής οργάνωσης των λαών της Μεσοποταμίας με αυτόν των Αιγυπτίων.

3. Οι Φοίνικες

Οι Φοίνικες ήταν ένας λαός σημαντικής καταγωγής. Από τις αρχές της 3ης χιλιετίας π.Χ. ήταν οργανωμένοι σε πόλεις-βασίλεια σε μια λωρίδα γης στο βόρειο παράκτιο τμήμα της ανατολικής Μεσογείου. Η φύση της χώρας τους, η οποία δε διευκόλυνε την ανάπτυξη γεωργικής παραγωγής, οδήγησε τους κατοίκους στην ενασχόληση με τη βιοτεχνία και κυρίως με το εμπόριο. Οι Φοίνικες, κατεξοχήν ναυτικός λαός, ίδρυσαν πολλές εμπορικές αποικίες στη Μεσόγειο. Η σπουδαιότερη ήταν η Καρχηδόνα, η οποία έπαιξε πρωταγωνιστικό ρόλο στη δυτική Μεσόγειο μέχρι το 2ο αι. π.Χ. Το σημαντικότερο επίτευγμά τους και συγχρόνως η προσφορά τους στον

ανθρώπινο πολιτισμό είναι η εφεύρεση ενός συστήματος γραφής του οποίου κάθε σύμβολο αντιστοιχεί σε ένα φθόγγο.

3.1 Η χώρα

Φοινίκη ονόμαζαν κατά την αρχαιότητα τμήμα της δυτικής παράκτιας περιοχής της Ασίας που βρέχεται από τη Μεσόγειο. Συγκεκριμένα, πρόκειται για στενή λωρίδα ανάμεσα στη θάλασσα και την οροσειρά του Λιβάνου, που αντιστοιχεί στα εδάφη του σύγχρονου κράτους του Λιβάνου και σε μικρά τμήματα της Συρίας και του βόρειου Ισραήλ. Μαζί με τη νοτιότερη περιοχή που κατοικήθηκε από τους Εβραίους, η Φοινίκη ήταν ένας χώρος με μεγάλη στρατιωτική και εμπορική σημασία. Αποτελούσε το μοναδικό πέρασμα

Η Αρχαία Φοινίκη και Παλαιστίνη

που συνέδεε τη Μεσοποταμία και την Αίγυπτο. Εκεί κατέληγαν οι χερσαίοι εμπορικοί δρόμοι των λαών

της Ασίας και άρχιζαν οι θαλάσσιοι δρόμοι της ανατολικής λεκάνης της Μεσογείου. Η γεωγραφική θέση της χώρας και η φυσική διαμόρφωση της περιοχής προσδιόρισαν, χωρίς αμφιβολία, την ιστορική τύχη των κατοίκων της. Περιορισμένες σε έκταση εύφορες κοιλάδες ανοίγονταν προς τη θάλασσα, όπου υπήρχαν ασφαλή φυσικά λιμάνια. Με εξαίρεση τον ορεινό όγκο του Λιβάνου, τον κατάφυτο από κέδρους, η υπόλοιπη χώρα ήταν άγονη και αμμώδης.

3.2 Οικονομική, κοινωνική και πολιτική οργάνωση

Η οικονομία. Η περιορισμένη γεωργική παραγωγή οδήγησε τους κατοίκους της Φοινίκης σε ασχολίες του δευτερογενούς και κυρίως του τριτογενούς τομέα της οικονομίας.

Διακρίθηκαν ως τεχνίτες στην κατασκευή όπλων, κοσμημάτων, επίπλων, κεραμικών, στην παραγωγή γυάλινων αγγείων, τα οποία δημιουργούσαν από την άμμο που ήταν άφθονη στη χώρα τους, και ιδιαίτερα στην παραγωγή κόκκινων υφασμάτων, τα οποία έβαφαν με την πορφύρα*, μια ουσία προερχόμενη από κοχύλια που ψάρευαν στις ακτές τους. Κατείχαν το μονοπώλιο της παραγωγής υφασμάτων με το κόκκινο χρώμα, το «φοινικούν», όπως ονομάστηκε από τους αρχαίους Έλληνες. Η ξυλεία από το βουνό του Λιβάνου τους έδωσε τη δυνατότητα ναυπήγησης στόλου. Διακρίθηκαν ως θαλασσοπόροι και έμποροι. Στους ξένους λαούς πουλούσαν τα αγαθά της χώρας τους και προμηθεύονταν πρώτες ύλες¹. Παράλληλα είχαν στα χέρια τους το

**διαμετακομιστικό* εμπόριο των
λαών της Μεσογείου, τουλάχιστον
μέχρι τον 8ο αι. π.Χ.**

1. Τα χαρακτηριστικά των Φοινίκων όπως μας είναι γνωστά από τον Όμηρο

**Τότε ήρθαν Φοίνικες εκεί θαλασσοξακουσμένοι | κλέφτες, παιγνίδια
φέροντας χιλιάδες στο καράβι. | Στο
σπίτι του πατέρα μου μια Φοινικιώ-
τισσα ήταν | όμορφη, μεγαλόσωμη
και στις δουλειές τεχνίτρα. | Κι εκεί-
νη την ξελόγιασαν οι Φοίνικες οι
πλάνοι | και κάποιος, εκεί πόπλυνε
κοντά στο τρεχαντήρι, | πρώτος
μαζί της πλάγιασε στο στρώμα της
αγάπης, | που τα μυαλά των θηλυ-
κών τα κάνει αυτό να στρίψουν | κι
ας είναι πρώτα φρόνιμα. Τη ρώτησε
κατόπι | ποια να 'τανε η πατρίδα της**

και πώς τη λεν την ίδια, | κι εκείνη
του φανέρωσε το πατρικό μου σπί-
τι· | «Παινιέμαι απ' την πολύχαλκη
πως είμαι τη Σιδώνα, κόρη του
Αρύβαντα, με βιος που μετρημό δεν
είχε. | Όμως Ταφιώτες μ' άρπαξαν
κουρσάροι, ενώ γυρνούσα | απ' το
χωράφι και σ' αυτού του ανθρώπου
εδώ το σπίτι | μ' έφεραν και μ'
αγόρασε με βιος όσο ζητούσαν».

Οδύσσεια, ο 414-429
μετ. Ζ. Σιδέρη, εκδ. ΟΕΔΒ.

Η κοινωνία. Η ενασχόληση των Φοινίκων με τη βιοτεχνία και κυρίως με το εμπόριο συνετέλεσε στη διαμόρφωση μιας κοινωνίας με αστικά* χαρακτηριστικά. Ο ηγεμόνας κάθε φοινικικής πόλης βρισκόταν στην κορυφή της κοινωνικής ιεραρχίας· την εξουσία του όμως περιόριζαν οι

πλούσιοι έμποροι. Το μεγαλύτερο μέρος των κατοίκων των πόλεων, που αποτελούσε και τη βάση της κοινωνίας, κατόρθωνε να ζει σε συνθήκες καλύτερες απ' ό,τι οι υπόλοιποι λαοί της Εγγύς Ανατολής. Μεγάλη δύναμη στη φοινικική κοινωνία φαίνεται ότι διέθεταν οι ιερείς.

Η πολιτική οργάνωση. Η χώρα τους, λόγω της φυσικής της διαμόρφωσης, δεν αποτέλεσε ποτέ ενιαίο κράτος. Κάθε πεδινή περιοχή με την παραλιακή της πόλη λειτούργησε ως μικρό βασίλειο. Τα στοιχεία τα σχετικά με την πολιτική οργάνωση και τους θεσμούς των Φοινίκων που διαθέτουμε είναι λίγα. Η βασιλεία ήταν η αρχαιότερη μορφή πολιτεύματος που ίσχυσε στις πόλεις τους. Ο βασιλιάς εκλεγόταν από τα μέλη των βασιλικών οίκων και σε πολλές πόλεις κυβερ-

νούσε με τη βοήθεια ενός συμβουλίου γερόντων, όπως συνέβαινε στη Βύβλο, τη Σιδώνα και ίσως στην Τύρο. Τον 6ο αι. π.Χ. η Τύρος για μισό περίπου αιώνα κυβερνήθηκε δημοκρατικά από ένα σώμα εκλεγμένων δικαστών, που παρέμεναν στην εξουσία για περιορισμένο χρόνο.

Ζύγι σε σχήμα ανθρώπινης κεφαλής, από την Ουγκαρίτ. Η χρησιμοποίηση μέτρων βάρους ήταν μια απαραίτητη προϋπόθεση στις εμπορικές συναλλαγές των Φοινίκων.

3.3 Η ιστορία

Οι Φοινίκες, εγκαταστάθηκαν στην περιοχή που πήρε το όνομά

τους, πιθανότατα στις αρχές της 3ης χιλιετίας π.Χ. ^[1]

Η Βύβλος. Η αρχαιότερη πόλη, που ιδρύθηκε τους πρώτους αιώνες της 3ης χιλιετίας π.Χ., ήταν η Βύβλος, η οποία γρήγορα εξελίχθηκε λόγω των εμπορικών σχέσεων που ανέπτυξε με την Αίγυπτο στη διάρκεια του Αρχαίου και Μέσου Βασιλείου. Οι κάτοικοί της προμήθευαν ξυλεία στους Αιγύπτιους με αντάλλαγμα τον πάπυρο, που ήταν η κύρια γραφική ύλη της εποχής. Στο

[1]. Η ελληνική γλώσσα σχετικά με την προέλευση του ονόματός τους μας δίνει τις ακόλουθες εκδοχές: Φοίνικες ήταν αυτοί που είχαν κόκκινο δέρμα (φοινός: κόκκινος σαν το αίμα) ή αυτοί που σχετίζονταν με την πορφύρα την κόκκινη ουσία από τα κοχύλια που εμπορεύονταν.

εμπόριο του παπύρου (βύβλος > βιβλίο) οφείλεται η ελληνική ονομασία της πόλης.

Ειδώλιο* γονατισμένης γυναίκας που κρατάει κύμβαλα*. Είναι κατασκευασμένο από φίλντισι, και προέρχεται από την Ουγκαρίτ.

Η Ουγκαρίτ. Τη 2η χιλιετία π.Χ. στη διάρκεια του Νέου Βασιλείου οι Αιγύπτιοι κατέκτησαν την Παλαιστίνη και μεγάλο μέρος της Συρίας. Οι ηγεμόνες των φοινικικών πόλεων τότε έγιναν υποτελείς. Αυτή την περίοδο αναπτύχθηκε ιδιαίτερα η Ουγκαρίτ, η οποία φαίνεται ότι ήταν μακριά από την επιρροή της αιγυπτιακής κατάκτησης. Με την Ουγκαρίτ είχαν στενές εμπορικές σχέ-

σεις οι Μυκηναίοι, όπως τουλάχιστον αποδεικνύουν οι ανασκαφές, οι οποίες έφεραν στην επιφάνεια μια μυκηναϊκή παροικία, που λειτούργησε μάλλον ως εμπορικός σταθμός.

Η Σιδώνα. Από το 14ο αι. π.Χ. η περιοχή της Συρίας αποτέλεσε πεδίο συγκρούσεων και εδαφικών διεκδικήσεων μεταξύ των Αιγυπτίων και των Χετταίων. Η εισβολή των Χετταίων στη Συρία διευκολύνθηκε από την επιθυμία πολλών ηγεμόνων φοινικικών πόλεων να απαλλαγούν από τον αιγυπτιακό ζυγό. Η επέκταση των Χετταίων στις βόρειες περιοχές της Φοινίκης ευνόησε την ανάπτυξη της Σιδώνας, η οποία μέχρι το 12ο αι. π.Χ. ίδρυσε πολλές αποικίες στην ανατολική Μεσόγειο. Η εμφάνιση των λαών της θάλασσας το 12ο αι. π.Χ.,

σύμφωνα με τις αιγυπτιακές πηγές, συμπίπτει και με την εγκατάσταση των Φιλισταίων στις ακτές της Παλαιστίνης. Οι Φιλισταίοι περιόρισαν την επέκταση των Αιγυπτίων στη Συρία· ωστόσο, τον 11ο αι. π.Χ. κατέστρεψαν τη Σιδώνα.

Η Τύρος. Η ιστορία της περιόδου που ακολούθησε είναι ουσιαστικά η ιστορία της Τύρου. Ο βασιλιάς της συνέβαλε στην οικοδόμηση του ναού του Σολομώντος στην Ιερουσαλήμ με αντάλλαγμα πλούσια δώρα και εδαφικές παροχές που δέχθηκε από τους Εβραίους. Σε διάστημα τριών αιώνων η Τύρος υπήρξε το σημαντικότερο λιμάνι της περιοχής, ενώ παράλληλα με τις εμπορικές της επαφές δημιούργησε πολλές αποικίες στην Κύπρο, στις δυτικές ακτές της Σικελίας, στη βόρεια Αφρική - την Καρχηδόνα -, στις Βαlearίδες,

στη Σαρδηνία και στην Ιβηρική χερσόνησο. Η περίοδος αυτή της ακμής των Φοινίκων συμπίπτει με την εποχή κατά την οποία ο ελληνικός χώρος, μετά την πτώση των μυκηναϊκών κέντρων, αναστατώνεται από τις μετακινήσεις των ελληνικών φύλων.

Η ξένη κατάκτηση. Από τον 8ο αι. π.Χ. η έξοδος των Ελλήνων στη Μεσόγειο και η ίδρυση των ελληνικών αποικιών ανέκοψε την εμπορική και αποικιακή εξάπλωση της Τύρου². Προς αυτή την κατεύθυνση συνέβαλε η επέκταση, στην αρχή, των Ασσυρίων, και αργότερα των Βαβυλωνίων, όταν λεηλάτησαν την Ιερουσαλήμ. Τότε πολιορκήθηκε και η Τύρος, η οποία όμως αντιστάθηκε και στη συνέχεια συνθηκολόγησε με ευνοϊκούς γι' αυτήν όρους.

2. Οι Έλληνες και οι Φοίνικες

Οι αρχαίοι Έλληνες ιστορικοί πίστευαν ότι οι Φοίνικες είχαν προηγηθεί των Ελλήνων στο εμπόριο και στον αποικισμό στη δυτική Μεσόγειο, και ο Θουκυδίδης λέει ότι χρησιμοποιούσαν ακρωτήρια και μικρά νησιά κοντά στη Σικελία για το εμπόριο με τους εντόπιους μέχρι που τους απώθησε η άφιξη των Ελλήνων στο δυτικό άκρο του νησιού. Οι αρχαιολογικές μαρτυρίες - αλλά και μια απλή ματιά πάνω σε έναν χάρτη στις θέσεις των ελληνικών και των φοινικικών πόλεων - δείχνουν ότι αυτό δεν ήταν αλήθεια. Στην πραγματικότητα είναι πολύ δύσκολο να αποδειχθεί οποιοδήποτε προελληνικό εμπόριο με τους εντόπιους της Σικελίας εφόσον τα πρώτα ξένα αντικείμενα είναι ελληνικά, και μαζί

τους έρχονταν και μερικά ανατολικά μικροαντικείμενα που χρησιμοποιούσαν ή διέθεταν οι Έλληνες.

J. Boardman, Οι αρχαίοι Έλληνες στην υπερπόντια εξάπλωσή τους, μετ. Ηλέκτρας Ανδρεάδη, εκδ. Καρδαμίτσα, σ. 265.

Η Φοινίκη το 538 π.Χ. πέρασε στην κυριαρχία των Περσών. Οι Φοίνικες έκτοτε υπήρξαν πιστοί ακόλουθοι των Περσών, εφόσον είχαν ξανανοίξει γι' αυτούς οι εμπορικοί δρόμοι της Ανατολής. Την περίοδο αυτή οι Φοίνικες παρείχαν το στόλο της περσικής αυτοκρατορίας και πολέμησαν μαζί τους εναντίον των Ελλήνων. Όταν ο Μ. Αλέξανδρος μετά τη νίκη στην Ισσό (333 π.Χ.) προχώρησε στη Φοινίκη, οι πόλεις της παραδόθηκαν όλες στο μακεδονικό στρατό εκτός από την Τύρο, η

οποία αντιστάθηκε και έπεσε μετά από επτάμηνη πολιορκία.

3.4 Ο πολιτισμός

Δεν μπορούμε να μιλάμε για φοινικικό πολιτισμό προσδίδοντάς του σαφή χαρακτηριστικά, όπως συμβαίνει με τους άλλους ανατολικούς πολιτισμούς. Η ακμή των Φοινίκων οφειλόταν στο ευρύ δίκτυο της εμπορικής τους εξάπλωσης, με αποτέλεσμα ο πολιτισμός τους να έχει διαμορφωθεί από τις πολιτιστικές επιρροές που δέχθηκαν από άλλους λαούς.

Η θρησκεία. Το πάνθεόν τους ήταν στενά συνδεδεμένο με τα φαινόμενα και τις δυνάμεις της φύσης. Η πλήρης γνώση της φοινικικής θρησκείας είναι ανέφικτη, γιατί οι περισσότεροι από τους θεούς που

λάτρευαν είχαν τοπικό χαρακτήρα και ήταν γνωστοί με τα τοπικά τους ονόματα. Κάθε πόλη είχε και το δικό της θεό-προστάτη. Το όνομα Βάαλ απέδιδε το θεό της καταιγίδας, του οποίου η λατρεία με μικρές διαφορές ήταν ευρύτατα διαδεδομένη σε όλες σχεδόν τις πόλεις της Φοινίκης και της Συρίας. Οι πιο αντιπροσωπευτικοί ήταν ο Μελκάρτ, κύριος της Τύρου, που ο Ηρόδοτος τον ταυτίζει με τον Ηρακλή, η Ασάρτη και ο Εσμούν, οι κύριοι θεοί της Βύβλου. Από τις θρησκευτικές δοξασίες των Φοινίκων πρέπει να επισημανθεί το έθιμο της ανθρωποθυσίας. Σ' αυτό κατέφευγαν σε περιόδους μεγάλου κινδύνου ή προκειμένου να αποτρέψουν κάποια μεγάλη συμφορά.

**Η γραφή. Η βελτίωση των εμπο-
ρικών συναλλαγών και η ανάπτυξη
της σχετικής αλληλογραφίας οδή-
γησε στην εφεύρεση του αλφαβή-
του. Έτσι ονομάστηκε το σύνολο
των συμβόλων της γραφής τους,
επειδή τα δύο πρώτα ήταν το άλφα
και το βήτα. Τα σύμβολα της γρα-
φής των άλλων λαών της Εγγύς
Ανατολής είτε πρόκειται για τα
ιερογλυφικά είτε για τη σφηνοειδή
γραφή, απέδιδαν ιδέες ή συλλαβές.
Το πλεονέκτημα του αλφαβήτου
ήταν ότι το κάθε σύμβολο απέδιδε
έναν ήχο. Στα τέλη του 9ου αι. π.Χ.
ή στις αρχές του 8ου αι. π.Χ. οι
Έλληνες υιοθέτησαν το αλφάβητο
αυτό και, αφού το προσαρμοσαν
στις δικές τους γλωσσικές ανάγκες,
δημιούργησαν το ελληνικό αλφάβη-
το³ (βλ. 2ος τόμος σ. 159).**

3. Το αλφάβητο

Οι Φοίνικες αυτοί που είχαν έρθει με τον Κάδμο, και που ανάμεσά τους ήσαν και οι Γεφυραίοι, αφού εγκαταστάθηκαν στη χώρα αυτή, δίδαξαν τους Έλληνες πολλά και μάλιστα και τα γράμματα που, όπως πιστεύω, δεν τα ήξεραν πριν. Στην αρχή ήσαν τα γράμματα που χρησιμοποιούν όλοι οι Φοίνικες, αλλά με τον καιρό άλλαξε η προφορά και μαζί η μορφή των γραμμάτων. Γείτονες των Φοινίκων στα περισσότερα μέρη ήσαν Έλληνες Ίωνες· αυτοί διδάχτηκαν από τους Φοίνικες τα γράμματα και αφού τα άλλαξαν λίγο, τα μεταχειρίζονταν. Τα ονόμασαν, και τούτο ήταν σωστό αφού τα είχαν φέρει στην Ελλάδα οι Φοίνικες, φοινικικά γράμματα.

Ηρόδοτος, Ε, 58 μετ. Αγγ. Βλάχου.

Τα ταξίδια και οι αποικίες. Οι Φοίνικες διακρίθηκαν στη ναυπηγική τέχνη και στο θαλάσσιο εμπόριο. Από τα μέσα της 2ης χιλιετίας π.Χ. δημιούργησαν αποικίες στις ασιατικές ακτές και έκτοτε μέχρι τον 8ο αι. π.Χ., επεκτάθηκαν σ' ολόκληρη τη Μεσόγειο. Η σπουδαιότερη αποικία τους ήταν η Καρχηδόνα στη βόρεια Αφρική. Ιδρύθηκε, σύμφωνα με τις ανασκαφικές μαρτυρίες, στο δεύτερο μισό του 8ου αι. π.Χ.: ωστόσο, έπαιξε πρωταγωνιστικό εμπορικό ρόλο στη δυτική Μεσόγειο μέχρι το 2ο αι. π.Χ., οπότε καταστράφηκε από τους Ρωμαίους. Ενδείξεις μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι η δραστηριότητα των Φοινίκων επεκτάθηκε και έξω από τα όρια της Μεσογείου. Ίσως έφθασαν

μέχρι τα Βρετανικά νησιά, τις Κασσιτερίδες νήσους, όπως τα ονόμαζαν οι αρχαίοι Έλληνες, και τη Βαλτική θάλασσα. Τον 6ο αι. π.Χ. πιθανότατα, πραγματοποίησαν το μεγάλο εγχείρημα του περίπλου της Αφρικής κατ' εντολή του φαραώ Νεκώ⁴.

4. Ο περίπλους της Αφρικής

Πρώτος, απ' όσο ξέρω, απόδειξε ότι η Λιβύη¹ περιβρέχεται από την θάλασσα ο βασιλιάς της Αιγύπτου Νεκώς. Όταν σταμάτησε να σκάβει την διώρυγα πού από τον Νείλο πάει στον Αράβιο κόλπο, έστειλε Φοίνικες με καράβια, δίνοντάς τους εντολή να γυρίσουν πίσω στην Αίγυπτο από το στενό των Ηρακλείων στηλών² και τη βόρεια θάλασσα.³ Οι Φοίνικες ξεκίνησαν από την

Ερυθρά θάλασσα και ταξίδευαν στην νότια θάλασσα. Όταν ερχόταν το φθινόπωρο, σταματούσαν στην Λιβύη, σ' όποιο μέρος της βρίσκονταν, και έσπερναν την γη και περίμεναν να γίνει η σοδειά, θέριζαν και ύστερα ξανάρχιζαν το ταξίδι τους. Πέρασαν δύο χρόνια και τον τρίτο χρόνο μπήκαν στις Ηράκλειες σπηλιές κι έφτασαν στην Αίγυπτο. Ανάφεραν κάτι που το θεωρώ απίστευτο, κι ας το πιστεύουν άλλοι, ότι περιπλέοντας την Λιβύη είχαν τον ήλιο δεξιά τους.

-
1. Αφρική
 2. Γιβραλτάρ
 3. Μεσόγειος

Ηρόδοτος, Δ,42 μετ. Αγγ. Βλάχου.

Οι τέχνες. Οι Φοίνικες έδειξαν ιδιαίτερη ικανότητα στη σύνθεση ετερόκλητων στοιχείων που υιοθέτησαν από άλλους πολιτισμούς. Τα φοινικικά έργα αρχιτεκτονικής, γλυπτικής, μεταλλοτεχνίας, διακρίνονται για το συγκερασμό θεμάτων και ιδεών από την Αίγυπτο και τη Μεσοποταμία. Η τέχνη τους φαίνεται ότι σε ορισμένα διακοσμητικά θέματα δέχτηκε και επίδραση από την τέχνη του Αιγαίου, της Κρήτης και των Μυκηναίων.

Ασκήσεις - Δραστηριότητες

1. Να τεκμηριώσετε την άποψη ότι η γεωγραφική θέση της Φοινίκης και το φυσικό περιβάλλον της επηρέασε τη διαμόρφωση του φοινικικού πολιτισμού.

2. Να εξηγήσετε γιατί οι συνθήκες της ζωής του φοινικικού λαού ήταν καλύτερες από εκείνες των άλλων λαών της Ανατολής. Να συγκρίνετε τις συνθήκες ζωής των λαών της Αιγύπτου και της Φοινίκης.

3. Να προσδιορίσετε τα γνωρίσματα του φοινικικού πολιτισμού.

4. α) Ποια συστήματα γραφής χρησιμοποίησαν οι λαοί της Μεσοποταμίας, οι Αιγύπτιοι και οι Φοίνικες; β) Να εξηγήσετε ποιο σύστημα είναι περισσότερο εξελιγμένο.

4. Οι Εβραίοι

Οι Εβραίοι ήταν λαός νομαδικός, σημιτικής* καταγωγής. Στα πρώτα στάδια της ιστορικής τους πορείας ήταν οργανωμένοι σε φυλές και περιπλανούνταν σε αναζήτηση βοσκοτόπων. Η περιοχή από την οποία ξεκίνησαν ήταν η νότια περιοχή της Μεσοποταμίας. Ωστόσο η περιοχή που θα αποτελέσει το λίκνο του πολιτισμού τους ήταν η Παλαιστίνη. Την περιοχή αυτή εγκατέλειψαν και εγκαταστάθηκαν στην Αίγυπτο για διακόσια περίπου χρόνια, έως ότου μετά από πολλές περιπέτειες επανήλθαν και οργανώθηκαν σε ενιαίο κράτος.

Το εβραϊκό κράτος έφθασε σε μεγάλη ανάπτυξη την περίοδο της βασιλείας του Σολομώντα (10ος αι. π.Χ.). Μετά το θάνατό του όμως το

κράτος εξασθένησε από εσωτερικές διαμάχες. Στις τελευταίες δεκαετίες του 8ου αι. π.Χ. το εβραϊκό κράτος υποτάχθηκε στους Ασσύριους και έκτοτε έχασε την πολιτική του ελευθερία, περνώντας διαδοχικά στην εξουσία των Βαβυλωνίων, Περσών, Ελλήνων και Ρωμαίων.

Σημαντικό επίτευγμα των Εβραίων ήταν η δημιουργία νομοθεσίας, «οι δέκα εντολές». Τη σπουδαιότερη συμβολή τους στον παγκόσμιο πολιτισμό αποτελεί η θρησκεία τους.

4.1 Η χώρα

Η περιοχή που βρισκόταν στα νότια της Φοινίκης πριν από την εμφάνιση των Εβραίων ήταν γνωστή με το όνομα Χαναάν. Αποτελούσε το πέρασμα που συνέδεε τους λαούς της Μεσοποταμίας και της

Στήλη του Εσαρχαδών (7ος αι. π.Χ.) με παράσταση οργώματος, μιας από τις κύριες ασχολίες των κατοίκων των κοιλάδων της Παλαιστίνης.

Αιγύπτου. Η Παλαιστίνη, όπως είναι γνωστή η χώρα από την εγκατάσταση των Εβραίων και μετά, είναι μια στενή λωρίδα γης που διακρίνεται γεωγραφικά σε τρεις επιμέρους περιοχές: την παραλιακή με πεδινές εκτάσεις, όπου υπήρχε η δυνατότητα καλλιέργειας, την κεντρική ορεινή περιοχή και την ανατολική εύφορη κοιλάδα του Ιορδάνη ποταμού ανάμεσα στη λίμνη Γενησαρέτ στο βορρά και τη Νεκρή Θάλασσα (λίμνη με μεγάλη πυκνότητα άλατος) στο νότο.

4.2 Οικονομική, κοινωνική και πολιτική οργάνωση

Η οικονομία. Οι Εβραίοι ήταν νομάδες, οι οποίοι ως κύρια ασχολία είχαν την εκτροφή κοππαδιών, προβάτων και αιγοειδών. Όταν οργανώθηκαν σε κράτος, ασχολήθηκαν με τη γεωργία αλλά κυρίως με το εμπόριο. Αντάλλασσαν τα γεωργικά τους προϊόντα με ξυλεία που προμηθεύονταν από τους Φοίνικες. Τα μέταλλα και οι ημιπολύτιμοι λίθοι αποτέλεσαν τη βάση της βιοτεχνικής τους παραγωγής. Στα εργαστήριά τους κατασκεύαζαν όπλα, κοσμήματα και σφραγιδόλιθους.

Η κοινωνία. Ο νομαδικός τρόπος της ζωής τους και ο Μωσαϊκός νόμος ήταν δύο παράγοντες που καθόρισαν την κοινωνική συγκρότηση των Εβραίων. Με εξαίρεση

τους ηγεμόνες τους, πατριάρχες, κριτές, βασιλείς, που διαφοροποιούνταν στην κοινωνική ιεραρχία λόγω της αποδοχής και των τιμών που απολάμβαναν ως εκπρόσωποι του θεού, ο εβραϊκός λαός δεν παρουσίαζε έντονες κοινωνικές ανισότητες¹. Από τότε που οργανώθηκε το κράτος τους και μέχρι τη ρωμαϊκή κατάκτηση ιδιαίτερο ρόλο στην κοινωνία τους έπαιξαν οι ιερείς.

1. Κοινές αντιλήψεις για τη βασιλεία απηχεί η λογοτεχνία των λαών της Ανατολικής Μεσογείου

Η κοινωνία της ανατολικής Μεσογείου περιλάμβανε μια πολυάριθμη τάξη ευγενών που ασκούσε έλεγχο στη βασιλική εξουσία. Το έπος ελάχιστα ενδιαφέρεται για τον κοινό

θνητό· απευθύνεται προς και συμπαρατάσσεται με την κυρίαρχη τάξη. Όταν ο Θερσίτης (Ιλ. Β 225-42) ειρωνεύεται τον βασιλιά Αγαμέμνονα, η συμπάθεια του ποιητή είναι σταθερά με το μέρος του βασιλιά, μολονότι οι αιτιάσεις του Θερσίτη δεν είναι εντελώς αβάσιμες. Αυτός είναι ο λόγος που ο Οδυσσέας επιπλήττει τον Θερσίτη και τον επαναφέρει στη θέση του βάνουσα. Το ίδιο θέμα απαντά και στην ηρωική εποχή του Ισραήλ. Ο Δαβίδ, σε κρίσιμες στιγμές, δέχεται τις βολές του Σεμεί, τον οποίο ο Αβεσσά, όπως ο Οδυσσέας, ήταν έτοιμος να τον αντιμετωπίσει σκληρά (Β΄ Βασ.16,5-9).

C. Gordon, 'Όμηρος και Βίβλος, μετ. Δανιήλ Ιακώβ, Θεοδ. Πολύχρου, εκδ. Καρδαμίτσα, 1990, σ. 49.

Η πολιτική οργάνωση. Η οργάνωση που διατήρησαν σ' όλη τη διάρκεια της ιστορικής τους πορείας ήταν φυλετική. Την οργάνωση αυτή δεν τη μετέβαλαν ακόμα και όταν συγκρότησαν κράτος στα τέλη του 11ου αι. π.Χ. Εάν εξαιρέσει κανείς τη διακυβέρνηση του Δαβίδ και του Σολομώντα, όλες οι άλλες περιόδους χαρακτηρίζονται από διενέξεις μεταξύ των εβραϊκών φυλών.

Η εξουσία των Πατριαρχών στην αρχή αλλά και των βασιλέων κατόπιν ήταν απόλυτη και βασίστηκε στην αποδοχή που διέθεταν από το λαό ως εκλεκτοί του θεού.

4.3 Η ιστορία

Η περίοδος των Πατριαρχών.
Την πορεία των Εβραίων γνωρίζουμε στις λεπτομέρειές της μέχρι το 2ο αι. π.Χ. μέσα από τα κείμενα της Παλαιάς Διαθήκης. Ήταν νομάδες, που με τα κοπάδια τους και οργανωμένοι σε φυλές περιπλανιούνταν σε αναζήτηση βοσκοτόπων.

Ξεκίνησαν από την Ουρ της Χαλδαίας την εποχή της ακμής του Αρχαίου Βαβυλωνιακού κράτους. Πιθανότατα, στα χρόνια της βασιλείας του Χαμμουραμπί μια φυλή με αρχηγό της τον Πατριάρχη Αβραάμ διέσχισε τη Μεσοποταμία και μετά από περιπλανήσεις εγκαταστάθηκε στη Χαναάν. Στο μέρος αυτό για πρώτη φορά ονομάστηκαν Εβραίοι, που σημαίνει «αυτοί που ήρθαν μακριά από τον ποταμό», δηλαδή

από τον Ευφράτη. Την πρώτη περίοδο της ιστορικής τους πορείας, την περίοδο των Πατριαρχών, όπως ονομάζεται, τους συναντούμε να ζουν νομαδικά. Όταν κυριάρχησαν οι Υξώς, μια από τις φυλές τους με Πατριάρχη τον Ιωσήφ βρίσκεται μόνιμα εγκατάστημένη στην Αίγυπτο. Πιθανόν να ήταν μια από τις φυλές που οι αιγυπτιακές πηγές ανέφεραν με το όνομα Υξώς. Οι φαραώ του Νέου βασιλείου μετά την απομάκρυνση των Υξώς εκδίωξαν και τους Εβραίους. Το εγχείρημα της Εξόδου από την Αίγυπτο και της καθοδήγησης κατά τη διάρκεια των περιπλανήσεων μέχρι την αποκατάστασή τους στη Χαναάν, στη «Γη της Επαγγελίας», το ανέλαβε ο Μωυσής. Στο διάστημα αυτό απέκτησαν νομοθεσία. Σύμφωνα με την Παλαιά Διαθήκη στο Μωυσή

δόθηκαν από το Θεό στο όρος Σινά οι **Δέκα Εντολές**. Ο Μωσαϊκός νόμος χάραχτηκε σε λίθινες πλάκες και μεταφερόταν έκτοτε σε κέδρινο κιβώτιο, την «Κιβωτό της Διαθήκης».

Η περίοδος των Κριτών. Για να εγκατασταθούν στη Χαναάν, χρειάστηκε να αντιμετωπίσουν τους Φιλιισταίους, κατοίκους της παράλιας περιοχής της Παλαιστίνης και τους Χανααναίους, που ζούσαν στο εσωτερικό. Η περίοδος των αγώνων ήταν μακροχρόνια, κράτησε περίπου δύο αιώνες (12ος-11ος αι. π.Χ.) και είναι γνωστή ως περίοδος των Κριτών. Τους αγώνες διεξήγαγαν χωρισμένοι σε φυλές. Πολλές φορές όμως υποχρεώθηκαν να ενώθούν για την αντιμετώπιση των εχθρών τους, ιδιαίτερα των Φιλι-

σταίων. Αρχηγοί τους τότε ήταν οι Κριτές.

Η περίοδος των Βασιλέων. Η οριστική ένωσή τους σηματοδοτεί μια νέα περίοδο, γνωστή ως περίοδος των Βασιλέων. Τον πρώτο βασιλιά, τον Σαούλ, που σκοτώθηκε πολεμώντας τους Φιλισταίους, διαδέχθηκε ο Δαβίδ, ο οποίος οργάνωσε ισχυρό γεωργικό κράτος στα τέλη του 11ου και τις αρχές του 10ου αι. π.Χ. Ο Δαβίδ είναι ιδιαίτερα γνωστός για τους ψαλμούς του με τους οποίους υμνεί το Θεό. Κυβέρνησε στο όνομα του Ενός Θεού, χωρίς ο ίδιος να θεωρείται θεός από τους υπηκόους του. Στην εξουσία τον διαδέχθηκε ο γιος του, ο Σολομών, ο οποίος κυβέρνησε περίπου πενήντα χρόνια με σύνεση και δικαιοσύνη². Το εβραϊκό κράτος οργανώθηκε και αναπτύχθηκε οικο-

νομικά, ιδιαίτερα μέσω του διαμετακομιστικού* εμπορίου αγαθών με τους λαούς της Εγγύς Ανατολής. Ο Σολομών έμεινε γνωστός στην ιστορία του εβραϊκού λαού για τον περίφημο ναό που κατασκεύασε στην Ιερουσαλήμ.

2. Ένα τραγούδι υμνεί τη δόξα του Σολομώντα

Ο ΧΟΡΟΣ

Τι να 'ναι τούτο
που ανεβαίνει από την έρημο
ωςάν κολόνα από καπνό,
θυμιατισμένο με τη σμύρνα, το λι-
βάνι,
κιόλες τις σκόνες του μυρεψού¹;
Είναι η κλίνη του Σολομών!
Τριγύρω εξήντα αντρειωμένοι,

¹ αρωματοποιός.

**από τους αντρειωμένους του Ισρα-
ήλ·**

**όλοι τους έχουνε σπαθί,
μαστορεμένοι του πολέμου·
καθένας έχει στο μηρό σπαθί
που διώχνει τ' αλαφιάσματα της
νύχτας.**

**Έφτιαξε ένα φορείο ο βασιλέας
Σολομών**

από ξύλα του Λιβάνου·

**τις κολόνες τις έκαμε ασημένιες,
τ' ακουμπιστήρια του μαλαματένια·
τα στρωσίδια του πορφύρα·
κι όλο από μέσα τα κεντίδια της
αγάπης**

των θυγατέρων της Ιερουσαλήμ.

**Βγείτε να ιδείτε, θυγατέρες της
Σιών,**

τον Σολομών το βασιλέα

**με στέφανο που τον στεφάνωσε η
μητέρα του,**

την ημέρα της ευφροσύνης της καρδιάς του.

Άσμα Ασμάτων, ΙΙΙ, 6-11 μετ. Γ.
Σεφέρης, εκδ. Ίκαρος, 1979.

Πομπή από γενειοφόρους Ασιάτες αιχμαλώτους, μεταξύ των οποίων και οι Εβραίοι που συνέλαβε ο φαραώ Τούθμωσις. Από το ναό του Άμμωνα στο Καρνάκ.

Η περίοδος των Προφητών.

Μετά το θάνατο του Σολομώντα ξέσπασαν εσωτερικές διαμάχες και το κράτος χωρίστηκε σε δύο βασίλεια, τα οποία εξασθένησαν. Στο διάστημα αυτό, γνωστό ως περίοδος των Προφητών, ευσεβείς Εβραίοι προσπάθησαν να διαφυλάξουν τα ήθη

Μία από τις σπάνιες απεικονίσεις της Κιβωτού της Διαθήκης. Ο Δαβίδ, αφού ανέκτησε την Κιβωτό από τους Φιλισταίους, την τοποθέτησε στην Ιερουσαλήμ, η οποία έκτοτε έγινε η πρωτεύουσα του βασιλείου του. Η παράσταση προέρχεται από Συναγωγή της Καπερναούμ του 3ου αι. μ.Χ.

και την πίστη του λαού τους. Το κράτος του Ισραήλ όμως γνώρισε την ξένη κατάκτηση. Στην αρχή κατακτήθηκε από τους Ασσύριους (722 π.Χ.) και στη συνέχεια οι Εβραίοι με την κατάληψη της Ιερουσαλήμ (587 π.Χ.) από τον Ναβουχοδονόσορα, βασιλιά της Βαβυλώνας, σύρθηκαν στην βαβυλώνια αιχμαλωσία. Ελευθερώθηκαν

μετά από από πενήντα περίπου χρόνια από τον Κύρο Β΄, το βασιλιά των Περσών (538 π.Χ.), ο οποίος επέτρεψε, σε όσους ήθελαν, να επιστρέψουν στην Ιερουσαλήμ και να ανοικοδομήσουν το ναό του Σολομώντα. Η Παλαιστίνη, ωστόσο, περιήλθε στην κυριαρχία των Περσών μέχρι και την κατάληψή της από το Μ. Αλέξανδρο (332 π.Χ.)

4.4 Ο πολιτισμός

Η θρησκεία. Στις θρησκείες των άλλων λαών της Εγγύς Ανατολής η ιδέα της ύπαρξης του ανθρώπου ήταν υποταγμένη στις επιθυμίες του θεοποιημένου ηγεμόνα. Ουσιαστικά ο άνθρωπος ως αυθύπαρκτη οντότητα δεν υπήρχε. Στη θρησκεία των Εβραίων ο θεός ως έννοια απέκτησε πνευματικό περιεχόμενο.

Ήταν η γενεσιουργός δύναμη του κόσμου που ορίζει τη ζωή των ανθρώπων. Η εβραϊκή θρησκεία πέρασε από διαφορετικά εξελικτικά στάδια. Στην αρχή, στη διάρκεια των συνεχών μετακινήσεων των Εβραίων, ο θεός ήταν η δύναμη που τους έσωζε από τους εχθρούς και τους θεούς των εχθρών τους· στη συνέχεια, όταν μετά την έξοδο από την Αίγυπτο πολεμούσαν για την κατάκτηση της Παλαιστίνης, έγιναν ο εκλεκτός λαός του Θεού και η θρησκεία τους απέκτησε έτσι εθνικό χαρακτήρα. Τέλος, μετά τη βαβυλώνια αιχμαλωσία και με τα κηρύγματα των Προφητών προβλήθηκε η ιδέα της έλευσης του Μεσσία. Η εβραϊκή μονοθεϊστική θρησκεία χωρίς αμφιβολία ήταν ένας σημαντικός σταθμός στην εξέλιξη της ανθρωπότητας, καθώς προετοίμασε

το έδαφος για το Χριστιανισμό και έδωσε πολλά στοιχεία για τη διαμόρφωση του Μωαμεθανισμού.

Η νομοθεσία και η λογοτεχνία.
Σπουδαίο πνευματικό επίτευγμα ήταν ο Μωσαϊκός νόμος, ο οποίος περιλαμβάνει τους βασικούς ηθικούς κανόνες που διέπουν τις ανθρώπινες σχέσεις³.

Τα κείμενα της Παλαιάς Διαθήκης και μεταξύ αυτών οι Ψαλμοί του Δαβίδ αποτελούν εξαίρετα έργα της παγκόσμιας λογοτεχνίας.

3. Ο Μωσαϊκός νόμος (αποσπάσματα από την Αγία Γραφή)

Καί εἶπε Κύριος πρὸς τὸν Μωϋσῆν, Ἀνάβηθι πρὸς ἐμέ εἰς τὸ ὄρος, καί ἔσο ἐκεῖ· καί θέλω σοί δώσει τάς

πλάκας τὰς λιθίνας, καί τόν νόμον,
καί τὰς ἐντολάς τὰς ὁποίας ἔγραψα,
διά νά διδάσκησῃς αὐτούς. (κδ'. 12).

Καί ἐάν τις πατάξῃ τόν δοῦλον
αὐτοῦ ἢ τήν δούλην αὐτοῦ μέ ράβ-
δον, καί ἀποθάνῃ ὑπό τὰς χεῖρας
αὐτοῦ, θέλει ἐξάπαντος τιμωρηθῆ.
Ἄν ὅμως ζήσῃ μίαν ἡμέραν, ἢ δύο,
δέν θέλει τιμωρηθῆ· διότι εἶναι
ἀργύριον αὐτοῦ. (κα', 20-21).

Ἄν ὅμως συμβῆ συμφορά, τό-
τε θέλεις δώσῃς ζωήν ἀντί ζωῆς,
ὄφθαλμόν ἀντί ὀφθαλμοῦ, ὀδόντα
ἀντί ὀδόντος, χεῖρα ἀντί χειρός,
πόδα ἀντί ποδός, καύσιμον ἀντί
καυσίματος, πληγὴν ἀντί πληγῆς,
κτύπημα ἀντί κτυπήματος.

Ἐξοδος, εκδ. Βιβλική Εταιρία.

Ασκήσεις - Δραστηριότητες

- 1. Να συσχετίσετε την ιστορική πορεία των Εβραίων με την ιστορική πορεία των άλλων λαών της Εγγύς Ανατολής. Με ποιους λαούς ήρθαν σε επαφή;**
- 2. Σε ποια συμπεράσματα σας οδηγεί η προσεκτική μελέτη του παραθέματος 3 σε ό,τι αφορά τη νομοθεσία και την οργάνωση της κοινωνίας των Εβραίων;**
- 3. Ποια είναι η σημαντικότερη συμβολή των Εβραίων στον παγκόσμιο πολιτισμό και γιατί;**

Ερμηνευτικός πίνακας όρων

αστικός: αυτός που έχει άμεση σχέση με την πόλη (άστυ). Αστική κοινωνία είναι αυτή που τα μέλη της - οι αστοί - κατοικούν σε πόλεις, δεν ασκούν χειρωνακτική εργασία, αλλά ασχολούνται κυρίως με το εμπόριο, τη βιοτεχνία και την παροχή υπηρεσιών μέσω των οποίων αποκτούν υψηλά εισοδήματα.

βασάλτης: πέτρωμα σκληρό μαύρου χρώματος με μεγάλη ανθεκτικότητα.

διαμετακομιστικό εμπόριο: η προμήθεια αγαθών από διάφορες χώρες και η αποθήκευσή τους σε άλλη χώρα με σκοπό τη μελλοντική τους διοχέτευση σε επιμέρους αγορές τρίτων χωρών.

ειδώλιο - ειδωλοπλαστική: μικρό ομοίωμα ανθρώπου ή ζώου, κατασκευασμένο από πηλό, λίθο, μέταλλο, ξύλο, ελεφαντοστό κ.ά. Η διαδικασία της επεξεργασίας του υλικού και της κατασκευής του ομοιώματος ονομάζεται ειδωλοπλαστική.

ζωφόρος: αρχιτεκτονικό τμήμα ναού ή άλλου οικοδομήματος που καλύπτεται από ανάγλυφες διακοσμήσεις με παραστάσεις ζώων ή ανθρώπων (βλ. και εικόνα σελ. 95).

θεοκρατικό καθεστώς: η άσκηση πολιτικής εξουσίας και η ρύθμιση της κοινωνικής ζωής από ηγεμόνα που του αποδίδονται θεϊκές ιδιότητες ή από ισχυρό ιερατείο.

κύμβαλο: κρουστό μουσικό όργανο, αποτελούμενο από κυκλικές πλάκες που κρούονται συνήθως μεταξύ τους.

λάπις λάζουλι ή λαζουλίτης: πολύτιμος λίθος, διάφανος, σκούρου γαλάζιου χρώματος.

μνα (η): νομισματική μονάδα των αρχαίων Ελλήνων.

μνημειακός - μνημειακή τέχνη: έτσι ονομάστηκε η τέχνη που αναφέρεται σε οικοδομήματα ή μνημεία μεγάλων διαστάσεων και εντυπωσιακής διακόσμησης.

πατριαρχική οικογένεια: η οικογένεια στην οποία οι σχέσεις οργανώνονται με βάση τον κεντρικό ρόλο του πατέρα.

πορφύρα: θαλάσσιο όστρακο που εκκρίνει βαθυκόκκινο χρώμα· χρωστική ουσία για τη βαφή ενδυμάτων· αυτοκρατορικό ένδυμα κόκκινου χρώματος.

σημιτικά φύλα/λαοί: ομάδα φύλων της ΒΔ Ασίας στην οποία, κατά την αρχαιότητα, περιλαμβάνονταν οι Ασσύριοι, οι Φοίνικες, οι Εβραίοι κ.ά. Στην ομάδα αυτή σήμερα ανήκουν οι Άραβες.

σφραγιδογλυφία - σφραγιδοκύλινδρος: η γλυπτική των σφραγίδων από πολύτιμους λίθους ή χρυσά δακτυλίδια. Οι Ανατολικοί λαοί πρώτοι κατασκεύασαν από πολύτιμα ή ημιπολύτιμα υλικά μικρούς κυλίνδρους με ανάγλυφες παραστάσεις στις επιφάνειές τους.

τάλαντο: νόμισμα μεγάλης αξίας· μονάδα βάρους.

φρουδαρχία - φρουδαρχικό σύστημα: κοινωνικό και πολιτικό σύστημα που επικράτησε στη Δ. Ευρώπη το Μεσαίωνα. Σύμφωνα με αυτό, ο κυρίαρχος ηγεμόνας παρα-

χωρούσε σε υποτελείς ευγενείς έκταση γης (φέουδο), με αντάλλαγμα την υποταγή στο πρόσωπό του και την παροχή στρατιωτικών υπηρεσιών. Ο όρος χρησιμοποιείται για να αποδώσει ανάλογα συστήματα και σε άλλες ιστορικές περιόδους.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΤΟΥ 1ου ΤΟΜΟΥ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....5

I. ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΙ ΤΗΣ ΕΓΓΥΣ ΑΝΑ- ΤΟΛΗΣ

1. Οι λαοί της Μεσοποταμίας

1.1 Η χώρα 14

**1.2 Οικονομική, κοινωνική και
πολιτική οργάνωση 20**

1.3 Η ιστορία 27

1.4 Ο πολιτισμός 40

Ασκήσεις - Δραστηριότητες 51

2. Η Αίγυπτος

2.1 Η χώρα 55

**2.2 Οικονομική, κοινωνική και
πολιτική οργάνωση 59**

2.3 Η ιστορία 68

2.4 Ο πολιτισμός 82

Ασκήσεις - Δραστηριότητες 95

3. Οι Φοίνικες

3.1 Η χώρα 98

**3.2 Οικονομική, κοινωνική και
πολιτική οργάνωση 100**

3.3 Η ιστορία 105

3.4 Ο πολιτισμός 113

Ασκήσεις - Δραστηριότητες 120

4. Οι Εβραίοι

4.1 Η χώρα 123

**4.2 Οικονομική, κοινωνική και
πολιτική οργάνωση 125**

4.3 Η ιστορία 129

4.4 Ο πολιτισμός 137

Ασκήσεις - Δραστηριότητες 141

Ερμηνευτικός πίνακας όρων 142

Βάσει του ν. 3966/2011 τα διδακτικά βιβλία του Δημοτικού, του Γυμνασίου, του Λυκείου, των ΕΠΑ.Λ. και των ΕΠΑ.Σ. τυπώνονται από το ΙΤΥΕ - ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ και διανέμονται δωρεάν στα Δημόσια Σχολεία. Τα βιβλία μπορεί να διατίθενται προς πώληση, όταν φέρουν στη δεξιά κάτω γωνία του εμπροσθόφυλλου ένδειξη «ΔΙΑΤΙΘΕΤΑΙ ΜΕ ΤΙΜΗ ΠΩΛΗΣΗΣ». Κάθε αντίτυπο που διατίθεται προς πώληση και δεν φέρει την παραπάνω ένδειξη θεωρείται κλεψίτυπο και ο παραβάτης διώκεται σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 7 του νόμου 1129 της 15/21 Μαρτίου 1946 (ΦΕΚ 1946,108, Α').

Απαγορεύεται η αναπαραγωγή οποιουδήποτε τμήματος αυτού του βιβλίου, που καλύπτεται από δικαιώματα (copyright), ή η χρήση του σε οποιαδήποτε μορφή, χωρίς τη γραπτή άδεια του Υπουργείου Παιδείας, Θρησκευμάτων και Αθλητισμού / ΙΤΥΕ - ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ.